

Swinging-in

Als de economische wetenschap thans zou worden geschapen, zou er geen econoomist op de gedachte komen dat er conjunctuurgolven bestaan. Immers, sinds de tweede wereldoorlog zijn er nog nauwelijks conjunctuurgolven te signaleren. Er zijn ingewikkelde analyses nodig om dergelijke systematische golfbewegingen op te sporen. En als ze zijn opgespoord, zijn we er nog niet, want een econoomist is pas tevreden als hij ze kan voorspellen. Pas dan kan de overheid een doeltreffende conjunctuurpolitiek voeren. De conjunctuur is daarom thans een vaag begrip en conjunctuurtheoretische beschouwingen maken op mij een sterk gechargeerde indruk. Deze conclusie durf ik te trekken uit het Twaalfde Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres dat op 11 en 12 april jl. in Gent werd gehouden. Ik had haar ook kunnen trekken uit het congres dat de Social Science Research Council Committee on Economic Stability in april 1967 in Londen organiseerde 1). In Londen discussieerden internationaal vermaarde econoomisten over de vraag of er nog conjunctuurgolven bestaan. Hun antwoord luidde: neen, er bestaan slechts groeigolven. De Vlaamse econoomisten, ter zijde gestaan door enkele Nederlanders, bestreken een ruimer terrein — dat der conjunctuurtheorie en -politiek —, maar gingen helaas op bovenstaande vraag niet in.

Ik geef toe, ik ben te kritisch. Als de economische wetenschap niet zou bestaan, zouden er nog conjunctuurgolven bestaan. Die wetenschap heeft er immers veel toe bijgedragen dat deze golven zijn verdwenen. Toen het keynesianisme nog onbekend was, schommelde een aantal macro-economische grootheden als het bruto-nationaal product volgens een vast, voorspelbaar en systematisch patroon. Sind Keynes is dit patroon verdwenen. Uiteraard bestaan er nog schommelingen in die grootheden. Het systematische is evenwel verdwenen, waardoor de voorspelbaarheid bemoeilijkt werd. De huidige schommelingen, soms veroorzaakt door een exogene schok, als de oliecrisis, en lang niet altijd door conjuncturele vraagfactoren, worden bestreden met behulp van een uitgebreid economisch instrumentarium. Thans zien wij dat die bestrijding niet steeds succesvol is. Ze levert voortdurend problemen op indien er behoefte is aan een langetermijnpolitiek, die de economische structuur in evenwichtige banen moet leiden. Conjunctuurpolitiek brengt veelal geen oplossing. Zij bestrijdt slechts de economische korte-termijn-schommelingen, veroorzaakt door een tekort of een teveel aan bestedingen.

Het bovenstaande kwam op het congres in Gent onvoldoende uit de verf, hoewel men er zo nu en dan toch aan kon denken. Hier lag m.i. ook de oorzaak van het feit dat er niet steeds voldoende aansluiting was van de conjunctuurpolitiek op de conjunctuurtheorie. Ik zal hiervan enkele voorbeelden geven. De uitvoerige referatenbundel begint met een verhaal over conjunctuurtheorie in de markteconomie 2). De

auteurs ervan brengen het echter niet veel verder dan een beschrijving van de postkeynesiaanse conjunctuurtheorie. De stap naar de werkelijke markteconomie blijft achterwege. De volgende twee referaten behandelen resp. de monetaire en economische samenhang van de internationale conjunctuur. Op zeer instructieve wijze wordt hierin uiteengezet hoe de internationale economie werkt en hoe economische fluctuaties zich van het ene naar het andere land voortplanten. Het zou aardig zijn geweest, indien deze twee referaten waren gekoppeld aan een conjunctuurtheorie, maar misschien is dit wel onmogelijk. Het vierde referaat over inflatie en conjunctuur is het mooiste voorbeeld. Het referaat is in twee delen gesplitst. Deel I behandelt onder het hoofd conjuncturele inflatietheorieën de z.g. Phillips-curve, die het verband aangeeft tussen een procentuele nominale loonstijging en de werkloosheid. Het tweede deel, handelend over conjunctuur en inflatie in West-Europa en de Verenigde Staten, negeert echter de Phillips-curve en correleert, simpel gezegd, de inflatie met de groei van het reële nationale inkomen. Het is jammer dat niet is gepoogd — evt. met behulp van de Phillips-curve — een causale samenhang te vinden tussen conjunctuur en inflatie. Overigens is het niet zo vreemd dat de Phillips-curve in dit deel niet voorkomt omdat de theorie die achter die curve schuilgaat, in de praktijk niet blijkt op te gaan. Theorie en praktijk komen daarentegen gelukkig wel aan de orde in het langste referaat, „Theorie van de conjunctuurpolitiek”, waarin vijf referenten interessante beschouwingen geven over de monetaire politiek, de begrotingspolitiek en de loon- en prijspolitiek.

Echter, ik ben te kritisch over de referaten. In een wereld waarin de conjunctuurgolven onherkenbaar zijn, is het zeer moeilijk een conjunctuurtheorie te ontwikkelen die nauw bij de praktijk aansluit. De praktijk kent immers allerlei soorten van schommelingen. Degene die deze schommelingen verklaart, houdt zich eigenlijk met de gehele economische wetenschap bezig en niet alleen met conjunctuurtheorie.

Al met al was het een zeer geslaagd congres. Degene die de uitvoerige referatenbundel en de nog te verschijnen notulenbundel bestudeert, kan een behoorlijke partij meeswingen op een conjunctuurtheoretische danspartij.

L. Hoffman

1) M. Bronfenbrenner (ed.), *Is the business cycle obsolete?*, New York, 1969.

2) De referatenbundel *Conjunctuurtheorie en conjunctuurpolitiek* is uitgegeven door de Vereniging voor Economie, Keizerslaan 5, 1000-Brussel.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Swinging-in	473
Column Markteconomie?, door Prof. Dr. N. H. Douben	475
<i>Prof. Dr. J. Pen:</i> De Eurodaalder: een realistisch perspectief?	476
<i>Drs. R. A. de Klerk, Drs. H. B. M. van der Laan en Drs. K. B. T. Thio:</i> Het CPB en de ontwikkeling van de werkgelegenheid, met commentaar van Drs. H. den Hartog en Drs. H. S. Tjan	480
Europa-bladwijzer De overeenkomst van Lomé, door Europa Instituut Leiden	489
Ontwikkelingskroniek Armoede en inkomensongelijkheid in minder ontwikkelde landen, door Drs. H. H. de Haan	492
Boekennieuws W. H. J. Reynaerts: Het investeringsloon als instrument van bezitsvormingsbeleid, door J. Varkevisser	494
G. Salkin en J. Kornbluth: Linear programming in financial planning, door Drs. C. van Halem	496
Mededeling	496

U zou héél graag een abonnement op ESB hebben, maar u vindt het blad een beetje duur? Laat uw echtgenote beslissen, nadat u haar hebt verteld van uw verlangen.

Hierbij geef ik mij, ten behoeve van mijn man, op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
ADRES:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM.

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam:

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal-Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Markt- economie

In allerlei discussies en beschouwingen aangaande het economische stelsel in ons land wordt de term markteconomie overdadig gebruikt. Dit kan betekenen, dat de inhoud ervan zodanig is geïrodeerd dat iedereen daar onder kan stoppen wat hij/zij zelf voor wenselijk houdt. Ook is het mogelijk dat de uitdrukking zo vaag is geworden, dat er niets wezenlijks in ons economisch systeem meer kan worden aangeduid. Naarmate de inhoud van de omschrijving „markteconomie” concreter wordt opgevuld, is het minder gemakkelijk er te kust en te keur mee om te springen, en dient de toepassing ervan op de Nederlandse volkshuishouding met meer omzichtigheid te gebeuren dan thans gebruikelijk is.

Ik zou niet willen beweren of ook maar de indruk willen wekken, dat de markt als distributie-instrument in de Nederlandse economie is uitgeraand. Maar tegelijkertijd dient ook niet de overdrijving naar de andere kant onbeperkt te worden toegelaten zonder daar op te attenderen. Zoals zo vaak in het sociaal-economisch leven het geval is, kan een typering van een maatschappelijk verschijnsel slechts bij grove benadering met één begrip worden aangeduid. En dan is het vaak zo, dat nog maar een bepaald aspect van het verschijnsel erdoor gevangen wordt. Dit impliceert dat zorgvuldig met begrippen en de interpretatie van sociaal-economische verschijnselen dient te worden omgesprongen.

De schetsing van de Nederlandse economie anno 1975 als markteconomie is dan ook niet meer dan een schets. In de eerste plaats hebben zich in de loop van de laatste decennia ontwikkelingen voorgedaan die de reikwijdte van de markt hebben beperkt. Met een ruime omschrijving kan dit verschijnsel worden aangeduid als de

opkomst en groei van de non-profit-instellingen. Daarbij is het mogelijk een onderscheid aan te brengen in publiekrechtelijke lichamen, zoals de overheden op verschillende bestuurlijke niveaus, en privaatrechtelijke instituten, zoals ziekenhuizen, sanatoria en het overgrote deel van de onderwijssector. Hoewel de goederen en diensten van deze instellingen soms op marktachtige wijzen worden gedistribueerd, staan zij toch niet „onder de tucht van de markt”. En dit laatste is toch de achtergrond van de typering „onder de tucht van de markt”. En dit laatste is toch de achtergrond van de typering „markteconomie”. Soortgelijke opmerkingen kunnen worden gemaakt aan het adres van de meeste overheidsbedrijven, inclusief de openbare nutsbedrijven. De invloed van de markteconomie is ook hier aanwezig, maar zeker niet overheersend. Zo dat wel het geval zou zijn, dan zouden met name de openbare vervoersbedrijven, en de Nederlandse Spoorwegen voorop, hun structurele (?) verliezen niet lang kunnen en willen dragen. Het feit dat voor een reis per trein nog steeds een kaartje nodig is, doet niets af aan deze sterke inperking van de markteconomie.

In de tweede plaats moet hier op de ontwikkeling van de inkomensoverdrachten worden gewezen. Vooral na de opkomst van de volksverzekeringen in de jaren vijftig is in de Nederlandse economie de markt voor een groot aantal inkomensstrekkers uitgeschakeld, althans wat de inkomensverwerving betreft. Bij de besteding van dit niet-marktgebonden inkomen wordt weer overwegend een beroep gedaan

op de markt als distributie-instrument. De groei van de maatschappelijke bepaalde inkomensoverdrachten heeft de markt als allocatie-instrument van produktiefactoren echter in belangrijke mate aangetaast.

Maar niet alleen vanuit de „collectieve sector” zijn krachten opgekomen die de gebruikelijke inhoud van de markteconomie hebben verwaterd. J. K. Galbraith heeft in zijn *Economics and the public purpose* een systematisch onderscheid aangewezen en geanalyseerd: het planning-systeem en het markt-systeem in de gemengde kapitalistische economie. Niet de techniek van de distributie van goederen, diensten en produktiefactoren is voor dit onderscheid van belang, maar de vraag of de analyse van van vraag en aanbod en de marktprijsvorming, zoals de neo-klassieke economische theorie die beschrijft, van toepassing is. Wordt dit criterium aangelegd om ook in ons land de markteconomie te traceren van sectoren die daar niet aan voldoen, dan blijft maar een beperkt deel voor de markteconomie over.

Voor zover er sprake is van een markteconomisch stelsel in de klassieke betekenis lijkt dit erg weinig te betekenen. Van meer belang is waarschijnlijk de grote sector in de economie waarin wel met markttechnieken wordt gewerkt, maar die zich niet gedraagt conform de evenwichtscheppende patronen die in de meeste handboeken van de economie aan het systeem van de markteconomie worden toegekend. Het lijkt mij van steeds meer belang te worden dit onderscheid onder ogen te zien, vooral indien voorstellen worden gedaan om wijzigingen in het marktsysteem aan te brengen, of een oordeel wordt uitgesproken over de bestaande markteconomie in ons land. Want op de keper beschouwd, is niet elke producent die goederen en diensten via markttechnische kanalen verdeelt een „aanbieder” in de zin van de theorie van de markt. De vooronderstellingen van de theorie lijken mij op dit punt in de praktijk van vandaag steeds minder aanwezig.

De Eurodaalder: een realistisch perspectief?

PROF. DR. J. PEN

Het is ongeveer een jaar geleden dat de minister van Buitenlandse Zaken een commissie installeerde om hem te adviseren over de toekomst van de EG. Meer in het bijzonder: de „staatschoude en regeringsleiders” hadden in 1972 plechtig verklaard dat er vóór 1980 een Europese Unie zou komen, maar zij hadden niet gezegd wat zij daarmee bedoelden. De vraag moet nog door de regeringen beantwoord worden, en ter voorbereiding van het Nederlandse antwoord werd de Adviescommissie voor de Europese Unie ingesteld. Zij heeft thans, op 1 mei 1975, haar rapport uitgebracht. Het bevat een reeks voorstellen om de Europese wagen weer op gang te brengen. De voorstellen betreffen de bekende sectoren van het beleid, en ook wel enkele nieuwe; dus de sociale politiek, de energiepoltiek, de buitenlandse politiek, de milieupolitic en de institutionele voorzieningen. Onderstaand commentaar gaat op één van deze voorstellen in, namelijk het afschaffen van de nationale munteenheden en de invoering van het Europese geld. Deze muntunie in de strikte zin van het woord wordt door de Adviescommissie aanbevolen vóór het jaar 1990. Velen zullen het een utopisch plan vinden, en inderdaad kan er sterke twijfel bestaan of de regeringen van de EG-landen tot deze vergaande stap bereid zijn. De vraag is of deze regeringen, met hun verknochtheid aan hun nationale valuta, op de goede weg zijn. De Adviescommissie vindt blijkbaar van niet. Zij bestond uit de volgende personen: D. P. Spierenburg (voorzitter), E. H. van der Beugel, A. de Boon, B. Goudzwaard, P. A. J. Idenburg, P. J. G. Kapteyn, L. A. V. Metzemaekers, J. Pen, W. K. N. Schmelzer, M. Weisglas en R. Zijlstra. Van sommige van deze heren wordt vrij algemeen aangenomen, dat zij tot de categorie der realisten behoren. Het advies was unaniem. Dit artikel geeft, wat zijn nuanceringen betreft, uiteraard slechts de mening van één persoon weer. Het is niet in strijd met het rapport van de Adviescommissie, maar het spreekt een andere taal en het legt andere accenten.

Zolang er binnen Europa ponden, marken, franken, gulden en dergelijke bestaan, wordt het niets met Europa. Wil een samenwerkingsverband werkelijk de naam „unie” verdienen dan moeten deze historische ontstane munteenheden worden vervangen door een Europese valuta. Dat is het standpunt van de *Adviescommissie voor de Europese Unie*. Zij heeft aan de nieuwe valuta geen naam gegeven. Daar zal, als het ooit zover komt, nog genoeg internationaal krakeel over ontstaan; voor het gemak stel ik voor te spreken van de Eurodaalder 1). Hieronder wil ik enkele kanten van de invoering van de Eurodaalder bespreken. De bedoeling is voornamelijk om het standpunt te weerleggen van al die zogenaamde realisten, die zullen uitroepen: „dat kan toch niet!”. Het kan best, als we maar willen. En het vergt geen massale uitverkoop van het nationale beleid aan de Europese organen, doch slechts de overdracht van enkele beperkte bevoegdheden.

Drie overwegingen pro

De wens tot afschaffing van de oude valuta's berust op drie overwegingen. De eerste is terminologisch en instinctief. Een Europa met al die aparte ruilmiddelen en rekeneenheden is geen echt Europa — de Unie omvat de muntunie, bij wijze van definitie. Europese idealisten zullen zich hier graag bij aansluiten.

De tweede overweging ligt bij de gevaren die Europa bedreigen zolang er afzonderlijke valuta's bestaan. Dan bestaan er namelijk ook betalingsbalansen (en dus betalingsbalansstekorten) en wisselkoersen. Betalingsbalansstekorten leiden voortdurend tot maatregelen die de gemeenschappelijke markt doorkruisen; iedere betalingsbalanscrisis houdt potentieel een Europese crisis in. De recente geschiedenis heeft dat

overvloedig bewezen. Bovendien: wisselkoersen veranderen, soms zelfs snel achtereen, iedere devaluatie of revaluatie binnen Europa schept kolossale problemen, o.a. in de gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Gaan de koersen van de Europese valuta's ten opzichte van elkaar zweven, dan bestaat zelfs de gemeenschappelijke markt niet meer. Wie thans, in 1975, nog volhoudt dat de EG functioneert, verkrijkt zich op het feit dat de vergaderingen in Brussel in alle hevigheid doorgaan. En mochten de regeringen er in slagen om een einde te maken aan zwevende koersen, bijvoorbeeld door de vorming van een valutablok, dan nog kan deze constructie ieder ogenblik uit elkaar vallen. Wij hadden zo'n valutablok in de jaren zestig en we hadden allerlei goede voornemens om tot een monetaire unie te komen; er bestond een Plan-Werner, dat voorzag in de etappegewijze realisatie van de monetaire unie; vervolgens had de Europese Ministerraad in 1971 en 1972 plechtige resoluties aangenomen die op het Plan-Werner waren gebaseerd 2). Daarna hebben diezelfde regeringen

1) „Eurofrank” en „Euromark” liggen te veel in de lijn van nationale tradities. De daalder sluit aan bij de Maria Theresiathaler. Wie de associatie met het woord „dollar” wil vermijden, of niet langer wil verwijzen naar het dal (Joachimthal?) waar destijds veel zilver werd gedolven, kan misschien denken aan de naam „dukaat”, of aan bijbelse namen.

2) Het verschil tussen het Plan-Werner en het onderhavige zit bij die etappen. In het Plan-Werner wordt de economische politiek van de landen stapsgewijs naar elkaar toegebracht. De ene stap volgt uit de andere, zodat omgekeerd de volgende stap niet gezet kan worden als de vorige niet is gezet. Zo schieten we niet op. In het Plan-Spienburg, om het nu maar zo te noemen, wordt weliswaar een periode (tot 1990) voorzien, waarin, als overgangsmaatregel, een monetair blok met vaste wisselkoersen wordt gevormd; ook moeten in de periode enkele essentiële regelingen worden getroffen ter zake van de monetaire en de budgettaire politiek, maar deze regelingen zijn beperkt tot het strikt nodige. In wezen wordt de Muntunie met één slag gerealiseerd. Dit is een fundamenteel andere aanpak.

de onderlinge vaste pariteit opgegeven waardoor „Europa” de ijskast inging. Daarvoor zijn misschien verontschuldigen te bedenken (die ik persoonlijk overigens niet onderschrijf) door te verwijzen naar de mondiale monetaire ontwrichting en naar de ineenstorting van het stelsel van Bretton Woods — waar het om gaat is, dat zulke verwoestingen plaatsvinden zolang er nationale valuta's en nationale betalingsbalansen bestaan. Die toestand leidt tot de onesthetische combinatie van destructieve beleidsdaden en hooggestemde verklaringen (de staatshoofden en regeringsleiders zijn „vastbesloten” om vooruitgang te maken of zij creëren een „Europese identiteit”). Deze onverkwikkelijke toestand is goeddeels te wijten aan het naast elkaar voortbestaan van de historische munteenheden. Ergo: schaf binnen Europa de valuta's af, hetgeen onherroepelijk is, en maak, dusdoende, de intra-Europese betalingsbalansen onzichtbaar. Even onzichtbaar als die van Gelderland en Parijs nu zijn. Geen koersen meer, hetzij vast, hetzij zwevend, geen betalingsbalanscrisis, geen voortdurende verleiding tot een restrictief, handelsbelemmerend en Europa- vijandig beleid. Er komt schaarse energie van Europese beleidsmensen vrij die aan nuttiger dingen kan worden besteed (zoals bijv. aan de opbouw van een Europese milieu- en werkgelegenheidspolitiek).

De derde overweging ten gunste van de muntunie is, dat op die manier de Europese eenwording een grote sprong voorwaarts maakt. De „gemeenschappelijke” markt wordt echt gemeenschappelijk. Het interne kapitaalverkeer, dat nu nog aan de meest zonderlinge beperkingen onderhevig is, wordt echt vrij. Naar buiten wordt de Unie gedwongen tot een werkelijk communautair optreden. Er is nog maar één betalingsbalans ten opzichte van de buitenwereld, en één bijpassend valutabeleid. Het ondernemen van aparte zaakjes op deviezengebied, bijvoorbeeld met Arabieren, wordt zinloos. Het recycleren van oliegeld wordt misschien makkelijker en althans overzichtelijker. Europa wordt een monetaire macht.

Drie overwegingen contra

Wat is er tegen de invoering van zo'n echte muntunie? De contra-argumenten vallen eveneens uiteen in drie categorieën: onzinnige, zinnige en zodanige argumenten die alleen zinnig zijn binnen een historische, anti-Europese en wat nauwe context. De laatste categorie zal misschien de doorslag geven, en dat zou jammer zijn. De Eurodaalder zal dan niet ingevoerd worden. Ik kom daar aan het slot van deze aantekeningen op terug.

De onzinnige argumenten, ofte wel denkfouten, zijn allemaal varianten van de redenering dat de Eurodaalder pas ingevoerd kan worden als a. in alle landen alles aan elkaar gelijk geworden is; b. of als althans de reële (of de nominale) inkomens (c.q. lonen) gelijk zijn; c. of als de hele economisch/financieel/sociaal/fiscale politiek gelijk getrokken is. Ook hoort men wel zeggen dat de muntunie veronderstelt dat we een Europese minister van Financiën hebben en een Europese begrotingswetgever, terwijl de nationale begrotingen komen te vervallen. Realisatie van de muntunie zonder deze gelijk-schakeling geeft ontwrichting. Welke dat is wordt liefst niet onthuld: inflatie? deflatie? algemeen bankroet? De volledige gelijk-schakeling dient als excuus voor afstel tot Sint Juttemis en tevens als grote bangmaker, want niemand wil een zo groot Europees centralisme. Een zeer effectieve variant van de bangmakerij: met het nationale geld wordt de nationale soevereiniteit afgeschafte — alle beslissingen worden door Eurocraten genomen, Westminster (het Binnenhof) wordt omgebouwd tot kolenpakhuis 3).

Deze gedachtengang is niet nieuw. Het, vooral Franse, verzet tegen de gemeenschappelijke markt tapte in de jaren vijftig ook al uit dit vaatje. Zonder voorafgaande harmonisatie van de lonen en de concurrentievoorwaarden vielen van het vrije handelsverkeer desatreuze dingen te verwachten. Sindsdien zijn de binnentarieven, in weerwil van deze argumentatie, af-

N.V. SLAVENBURG'S BANK
HOOFDKANTOOR ROTTERDAM

Alle bankzaken
80 vestigingen
in Nederland
Affiliatie te New York

(I.M.)

geschafte, maar de aangezegde rampen hebben zich niet voorgedaan. De lonen zijn nog steeds niet overal gelijk in Europa, de belastingen ook niet. Trouwens, in de Verenigde Staten bestaan nog steeds grote regionale verschillen in inkomens, belastingen, produktiviteit en beleid. Toch hebben ze er een vrij verkeer en één munt.

In feite kunnen de Europese landen zeer wel op één geldsoort overstappen en niettemin op vele traditionele terreinen een eigen beleid blijven voeren. Vrijwel de gehele politieke folklore kan nationaal bepaald blijven. Slechts enkele beleidsinstrumenten komen te vervallen. Dit geldt bovenal van de nationale mogelijkheid tot wisselkoersverandering. Enkele andere beleidsinstrumenten worden onttrokken aan de nationale autoriteiten, maar deze overdracht aan Brussel is beperkt.

Vooral het prijsgeven van de mogelijkheid tot devaluatie kan als reëel bezwaar worden gevoeld en daarmee ontmoeten we een eerste zinnig argument tegen de muntunie. Als een land met eigen valuta zijn lonen en prijzen uit de hand laat lopen, kan de invloed daarvan op de export worden gecompenseerd door devaluatie; in de muntunie bestaat dit beleidsinstrument niet meer, en dat kan zich wreken op de afzet van de werkgelegenheid. Landen komen, wat dit betreft, in dezelfde positie te verkeren als bedrijfstakken: ze kunnen zich uit de markt prijzen. Dit is een nadeel van de muntunie, en wie nationalistisch denkt, zal daarom de existentie van een eigen valuta niet prijs willen geven. Hij verkiest daarmee de nationale mogelijkheid tot een buitensporige loon-prijsspiraal boven Europa. Wie meer Europees denkt, zal zijn heil moeten zoeken in een nationale loon- en prijsspolitiek, ofwel, als hij in zo'n beleid niet gelooft, in de evenwichttherstellende krachten van de markt (werkloosheid remt de spiraal af). Maar zoveel is zeker: het land dat zich zelf binnen de muntunie excessieve loon- en prijsbewegingen toestaat, komt zelf met de brokken te zitten. Anders dan bij de overbesteding worden de lasten niet afgewenteld op de partnerlanden. In die zin is er geen dwingende reden om bevoegdheden naar Brussel te delegeren. De Adviescommissie heeft dat ook niet voorgesteld; volgens haar rapport blijft de loon- en prijsspolitiek in de muntunie primair een nationale verantwoordelijkheid.

De hardste argumenten tegen de muntunie liggen echter niet bij het wegvallen van de mogelijkheid tot re- en devaluatie; zij betreffen de vergemeenschappelijking van de monetaire reserves, en de gevolgen daarvan. Hoewel de Adviescommissie niet bepleit de goud- en deviezenvoorraden van de nationale banken naar Brussel te laten verhuizen, wordt de beschikkingsmacht over deze kostelijke activa toch wel aan de

3) Om misverstand te vermijden: het is niet verkeerd dat het gemeenschapsbudget van de EG groeit. Deze ontwikkeling is aan de gang. Een muntunie kan er alleen maar door versterkt worden. Wat ik zeggen wil, is alleen: een overheersend gemeenschapsbudget is voor de muntunie niet een vereiste. Wat wel nodig is (zie hierna): de vaststelling, op Europees niveau, van enkele budgettaire kerngrootheden.

nationale autoriteiten onttrokken. Immers, Eurodaalders circuleren vrij binnen Europa; men kan er deviezen mee kopen bij iedere bank, die op haar beurt terugvalt op iedere centrale bank. De invoerbehoefte van Italië wordt niet langer gedekt door Italiaanse deviezenvoorraden; het (onzichtbare) tekort op de (onzichtbare) Italiaanse betalingsbalans met de landen buiten Europa wordt gedekt door mutaties in de totale Europese goud- en deviezenvoorraad, en binnen Europa kunnen Italianen alles kopen met zelfgemaakte Eurodaalders. Hieruit volgt een kernargument tegen de muntunie. Iemand kan zeggen: „De Eurodaalder brengt mee dat de zwakke broeders vrijelijk kunnen graaien in de gemeenschappelijke deviezenpot. En zij kunnen de buurlanden leegkopen met zelfgemaakt geld”. Als er geen nadere regelingen worden getroffen is dit argument legitiem en onweerlegbaar. Het is tevens anti-Europees. Vandaag wordt het gericht tegen de Italianen, de Engelsen, de Fransen; morgen misschien tegen Nederland. De Europese solidariteit vergt dat we op dit stuk sam-sam doen. Zonder deze solidariteit geen Europa.

Twee technische voorstellen

Intussen zijn we er niet met het proclameren van deze solidariteit. De landen moeten, in de muntunie, worden weerhouden van onbelemmerde creatie van (onzichtbare) betalingsbalanstekorten. Op Europees niveau moeten tegenkrachten en beleidsinstrumenten in het leven worden geroepen. Dienaangaande heeft de Adviescommissie twee voorstellen gedaan.

In de eerste plaats komt de monetaire politiek goeddeels voor de verantwoordelijkheid van een Europees orgaan. De nationale banken blijven bestaan, maar er komt een Europese Monetaire Bestuursraad (waarin o.a. de presidenten van de nationale banken zitting hebben). Deze hoge autoriteit geeft richtlijnen aan de centrale banken ter zake van de bankbiljettencirculatie, de discontopolitiek en de geldmarktoperaties. Dit orgaan is zelf geen bank; het lijkt op de Federal Reserve Board en inderdaad zou men kunnen opmerken dat de constructie geïnspireerd schijnt te zijn door het Amerikaanse voorbeeld. Zoveel is zeker dat nationale prerogatieven worden overgedragen op een Europees orgaan. Dat zal geducht voelbaar zijn binnen de kleine kring der bestuurders van de nationale banken. Verder zal men in Europa wellicht weinig van deze soevereiniteitsoverdracht merken.

De tweede consequentie van de Europeanisatie van de goud- en deviezenvoorraad is ingrijpender en ligt bij de begrotingspolitiek. De logica is als volgt: betalingsbalanstekorten, of zij nu zichtbaar zijn of onzichtbaar, vloeien met name voort uit overbesteding. Deze is goeddeels weer een gevolg van stijgende overheidsbestedingen en inadequate belastingen. Onder het systeem van de Eurodaalder zou een regering de pressiegroepen tevreden kunnen stellen door nieuwe overheidsuitgaven en fiscale verlichtingen, waarbij zij niet geremd worden door de niet langer bestaande nationale betalingsbalans. Om dit misbruik tegen te gaan, moeten essentiële beperkingen van het nationale budgetrecht worden ingebouwd.

Daartoe heeft de Adviescommissie aanbevolen dat de Europese Commissie jaarlijks en per land een drietal strategische plafonds bindend voorschrijft. (Hieraan gaat nog een procedure vooraf waarbij de Europese Ministerraad, met inspraak in het Europese Parlement, de grote richtlijnen van de conjunctuur- en structuurpolitiek vaststelt). De strategische maxima betreffen de toegelaten stijging van de overheidsuitgaven, de omvang van het tekort en de kort-geld-financiering daarvan. De Europese Commissie toetst de nationale ontwerpbegrotingen aan deze voorschriften. Dat is een inbreuk op de traditionele rechten van de wetgever. Wie daarvan schrikt — onze voorvaders hebben voor deze rechten gestreden, tegen de Spanjaarden of waar het de Engelsen betreft, tegen Jan zonder Land in het bos bij Runymede — gelieve evenwel te bedenken dat de wetgever,

binnen het raam van deze drie kerngrootheden, vrij blijft om de overheidsuitgaven en de belastingen naar eigen goeddunken in te richten. Nationale prioriteiten voor het kleuteronderwijs en de wegebouw blijven onaangetaast (maar dit geldt niet voor de ontwikkelingshulp, zie hierna). Voorts valt te bedenken dat deze budgettaire kerngrootheden toch reeds voorwerp zijn van macro-economische overweging in de geest van de „structurele begrotingsruimte”. Dat zou althans zo moeten zijn, óók in het buitenland. De Nederlanders die vinden dat wij het uiteraard beter doen dan Italianen en Engelsen kunnen in het rapport van de Adviescommissie een poging zien, de Zijlstranport bij minder begaafde overheden ingang te doen vinden.

Niettemin kan ik mij wel voorstellen dat deze Europeanisering van enkele budgettaire bevoegdheden bezwaren oproept. Enerzijds zullen sommige goedwillende critici (bijv. juristen) er zwaar aan tillen. Uit een oogpunt van nationale procedure moet er iets veranderen, met name op het stuk van de begrotingsbehandeling, zonder dat alle details duidelijk zijn. Wat moet er bijv. gebeuren als een nationale wetgever zich niet houdt aan de Brusselse richtlijnen? Op het punt van de sancties tegen zulke wetgevers geeft de Adviescommissie wel enkele suggesties — o.a. het uitoefenen van pressie via de Europese gemeenschapsbegroting —, maar het systeem is juridisch niet geheel sluitend te maken en materieel is zulke pressie, naar de Adviescommissie zelf ook vindt, weinig fraai. Zelfs al worden de bevoegdheden van de Europese organen in een verdrag neergelegd, zoals de Adviescommissie wil, zodat nationale regeringen die het verdrag schenden voor het Europese Hof kunnen worden gedaagd — dan nog kunnen in de dagelijkse praktijk allerlei afwijkingen van de richtlijnen optreden. Deze mogelijkheid is een doorn in het oog van allen die vinden dat we alleen regels mogen maken die behoorlijk zullen worden nageleefd. Anderzijds kunnen minder goedwillende critici, van het cynische slag dus, opmerken dat de Brusselse oekazes weinig zullen bijdragen tot de verheffing der budgettaire zeden in bijvoorbeeld Italië, zodat de Europese goederen- en deviezenvoorraden open liggen om weggezo-gen te worden naar de monetair tuchteloze landen. In deze cynische visie is de te verwachten remedie dat de meer gereserveerde regeringen met de bestedingsstroom mee gaan drijven — de overbesteding wordt besmettelijk, nog meer dan onder het huidige regime waar althans betalingsbalansen remmend werken. De Eurodaalder plaveit de weg naar de algemene Europese bestedingsinflatie, en de Europese Monetaire Bestuursraad kan dan niet veel anders doen dan wat monetaire autoriteiten altijd doen: protesteren, voorzichtig tegenroei en uiteindelijk meedrijven. Wie deze laatste sombere visie aanhangt moet daaruit de slotsom trekken dat hij het hele plan niet ziet zitten. Europa is te slecht om de nationale betalingsbalansen te kunnen missen. Dit is, zoals gewoonlijk bij het cynisme, een makkelijke houding, maar het gedachtensysteem is consistent.

Technische problemen

Een meer constructieve benadering erkent het probleem van de overbesteding, en komt vervolgens voor talloze technische problemen te staan, die voortvloeien uit de genoemde twee voorstellen — de oprichting van een Europese Monetaire Bestuursraad en een overdracht van de strategische begrotingsbevoegdheden naar de Europese Commissie. Om enkele problemen te noemen: nationale Bankwetten en Muntwetten zullen wijziging behoeven. De traditionele dekkingsvoorschriften voor centrale banken zijn niet langer bruikbaar en moeten door andere worden vervangen. De verdeling van de bevoegdheden tussen Ministeries van Financiën en bank-directies moet op de helling. Comptabiliteitswetten zullen moeten worden bijgeschaafd. De begrotingsrichting zal moeten worden gestroomlijnd om ontduiking van de Brusselse richtlijnen (bijv. via „parastatale” instellingen) tegen te gaan. Over al deze details moet Europees overleg komen, en ieder

detail kan een struikelblok vormen. Als we bedenken dat men er tot nog toe niet in geslaagd is het binnen-Europese kapitaalverkeer te liberaliseren (o.a. omdat de Italiaanse autoriteiten geen notering ter beurze toestaan van buitenlandse effecten), kan de moed ons gemakkelijk in de schoenen zinken.

Dat geldt ook als we ons voorstellen welke moeilijke onderhandelingen er nog gevoerd moeten worden over zulke relatief simpele zaken als de naam van de nieuwe valuta, de beeldenaar, de opheffingskoersen van de oude geldsoorten.

Wat het laatste betreft, valt te verwachten dat nationalistische politici een hoge opheffingskoers van hun eigen geldje zullen verkiezen boven een lage, daarmee prestige inruilend tegen werkgelegenheid (Churchill in 1928!). Het is om moedeloos van te worden — even modeloos als sommigen misschien aan de vooravond van het Verdrag van Rome waren geworden als zij bedacht hadden welke enorme massa regelingen er vereist zijn inzake de gemeenschappelijke handelspolitiek en de gemeenschappelijke landbouwpolitiek (die vooral!). Toch is al dat werk gedaan, en ter dele met opmerkelijk succes. Het succes is echter te niet gedaan door monetaire gebeurtenissen, en daar moet nu een definitieve stok voor worden gestoken.

Intussen zal de Muntunie niet slechts een vergemeenschappelijking nodig maken van het monetaire beleid en het beleid nopens de budgettaire kerngrootheden. Ook op enkele andere terreinen vergt het Europese karakter van de goud- en deviezenvoorraad een Europese politiek. Te denken valt aan de buitenlandse kredietverlening en aan de ontwikkelingshulp. Het is niet zo dat alle lidstaten eenzelfde fractie van hun nationale inkomen aan ontwikkelingshulp moeten of mogen uitgeven, noch ook behoeft te worden uitgesloten dat regeringen bepaalde ontwikkelingslanden, waar zij erg van gecharmeerd zijn, begunstigen — maar aan deze verschillen in beleid worden grenzen gesteld door de externe monetaire positie. De Adviescommissie heeft op dit terrein dan ook een speciale taak toegedacht aan de Europese Ministerraad, die na de totstandkoming van de Muntunie met gekwalificeerde meerderheid over de beleidlijnen van de ontwikkelingssamenwerking beslist.

De Muntunie zal dus een ontzaglijke hoeveelheid technische arrangementen vergen, en dat alleen al is voldoende om de cynici te inspireren tot hun bekende standpunt: daar komt niets van terecht. Toch moeten we deze vorm van moedeloosheid niet verwarren met de uitspraak: het kán niet. Deze technische problemen zijn in principe oplosbaar, en in ieder geval moeten zij uit intellectueel oogpunt scherp worden gescheiden van de echte bezwaren tegen de Eurodaalder, die vooral liggen op het terrein van de vergemeenschappelijking van de goud- en deviezenreserves en het niet aanvaarden van de Europese solidariteit. Het gevaar bestaat dat de diverse bezwaren, zinnig, onzinnig, technisch en nationalistisch, samenvloeden tot één ondoorzichtige knoedel. En zulks te meer, omdat de afschaffing van de nationale geldeenheid door velen wordt gevoeld als een aanslag op de nationale identiteit. Persoonlijk zie ik hierin het voornaamste struikelblok. Het is net alsof we de vlag willen afschaffen, en het volkslied (maatregelen, die naar mijn persoonlijke overtuiging ook véél minder ingrijpend zouden zijn dan de nationalistische menen). Geld heeft een dieptepsychologische betekenis — er wordt bij primitieve volken, zoals de Europese, magische kracht aan toegeschreven; het is een symbool van macht en potentie. Schaf de gulden af en Nederland is er geweest. We moeten er niet aan denken welke onsteltnis zich van de Britten meester zou maken als ze vernemen dat het vasteland zich opmaakt om het pond op te heffen, en hoe dan het referendum over het Britse lidmaatschap zou uitvallen. Dit alles schept een monetair-psychologisch complex dat qua invloed stellig vervaarlijker is dan zijn industrieel-militaire tegenhanger waar zoveel over gesproken wordt. Het is dit complex dat waarschijnlijk in staat is de invoering van de Eurodaalder te beletten.

Conclusie

Moeten we dus concluderen dat de Adviescommissie monnikenwerk heeft verricht toen zij het plan voor de Europese Muntunie op papier zette? Mij dunkt van niet. De discussie over Europa is ermee gediend dat de „issues” duidelijk komen te liggen. Het rapport weerlegt de mythe, die lang het denken heeft beheerst (o.a. van de Commissie-Werner) als zou de Muntunie het sluitstuk zijn van een reeks etappes; vereist is een reeks van technische arrangementen, plus een beperkte Europeanisering van beleidsinstrumenten, niet een volledige harmonisatie van alles en nog wat. Het rapport laat zien dat de Muntunie tot stand kan komen als de landen bereid zijn enkele strategische bevoegdheden op monetair en budgettair terrein over te dragen aan Europese organen; een algemene uitverkoop van het nationale beleid op economisch, sociaal en financieel gebied is geenszins vereist. Tenslotte, en dat is het belangrijkste, blijkt dat de Muntunie een Europese solidariteit veronderstelt, met name waar het de goud- en deviezenvoorraad betreft. Deze solidariteit is in wezen niet ingewikkelder dan gewoon botje bij botje te doen. Niemand is gehouden deze solidariteit te onderschrijven, en daarom is ook niemand gehouden de aanbevelingen van de Adviescommissie te aanvaarden. Dat geldt uiteraard ook voor de Nederlandse regering. Maar wie deze solidariteit niet accepteert, kan moeilijk staande houden dat hij voorstander is van een Europese Unie. In die zin kan het rapport van de Adviescommissie verhelderend werken; de voor- en tegenstanders van Europa kunnen aan de hand van deze voorstellen van elkaar worden onderscheiden.

Maar dit zijn nevenaspecten, al vind ik ze persoonlijk wel belangrijk. Essentieel is dat dit rapport de mogelijkheid aanwijst van een sprong voorwaarts. Zoals steeds is dat min of meer een sprong in het duister 4). Dat was ook zo in de jaren vijftig, toen de gemeenschappelijke markt werd gevormd. De impuls van wat toen in Rome werd verricht is nu uitgewerkt. Wil Europa verder komen dan is het kleine werk onvoldoende. Blijven we peuteren dan blijven we tevens de gevangenen van historisch vastgegroeide monetaire verhoudingen. De fantasie moet opnieuw aan de macht komen, willen we de realiteit de baas blijven.

J. Pen

4) Natuurlijk kan men de sprong voorbereiden, bijvoorbeeld door een terugkeer naar vaste wisselkoersen binnen een Europees blok. Dit Europese valutablok wordt door de Adviescommissie dan ook aanbevolen, bij wijze van overgangmaatregel. In de tussentijd — tot 1990 — moeten de institutionele voorzieningen worden getroffen, zoals de instelling van de Europese Monetaire Bestuursraad en de aanpassing der nationale wetgeving. Een overgangssituatie zonder uitzicht op de echte muntunie is echter een vrij hulpeloze constructie. Dit is het gebrek van het rapport van de „Groupe de réflexion” (commissie-Marjolin) dat in april jl. over precies dezelfde materie werd uitgebracht (hierin hadden de Nederlanders H. Bosman en G. Brouwers zitting). Deze groep bepleit de invoering van een Europese rekeneenheid op basis van een gemiddelde der huidige valuta's; dat is op zich zelf natuurlijk een onbeduidende maatregel. Probeer men van deze rekeneenheid zoetjes aan een ruilmiddel te maken, dan krijgt Europa er een probleem bij: een extra valuta naast de bestaande, met aparte koersen, de werking van de Wet van Gresham enz. Dat is niets waard. Tekenend is voorts, dat de commissie-Marjolin eerst opmerkt dat de Europese en Monetaire Unie een overdracht veronderstelt van alle beleidsinstrumenten aan de Europese organen, om dan te concluderen dat de tijd daarvoor niet rijp is. Zij heeft voor die Unie dan ook geen plan willen opstellen. Zo komen we nergens.

Het CPB en de ontwikkeling van de werkgelegenheid

DRS. R. A. DE KLERK
DRS. H. B. M. VAN DER LAAN
DRS. K. B. T. THIO

Eind vorig jaar publiceerden Drs. H. den Hartog en Drs. H. S. Tjan, resp. adjunct-directeur en medewerker bij het Centraal Planbureau hun nota over Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen. In deze nota werd met behulp van een z.g. macro-economisch jaargangenmodel aangetoond dat ten gevolge van de hoge arbeidskosten er de laatste jaren een versnelde buitengebruikstelling van kapitaalgoederen plaatsvond ten gunste van arbeidsbesparende investeringen. In een bouwjaarmodel wordt rekening gehouden met het feit dat de kapitaalgoederen in de tijd gezien, door technische veranderingen, heteroog zijn; de kapitaalgoederen verschillen naar hun bouwjaar. Dit had een verminderde creatie van arbeidsplaatsen tot gevolg met als resultaat een groei van de structurele werkloosheid. Deze nota trok veel belangstelling. Vooral toen bleek dat de regering haar conclusies aanvaardde als uitgangspunt bij het te voeren werkgelegenheidsbeleid. De vakbeweging bestrijdt die conclusies. Onderstaand artikel door Drs. De Klerk, Drs. Thio (beiden medewerker aan de Universiteit van Amsterdam, vakgroep macro-economie) en Drs. Van der Laan (economisch medewerker van de Industriebond NVV), is de officiële wetenschappelijke reactie van de Industriebond NVV op de CPB-nota. De kritiek spitst zich toe op: 1. de specificatie van de technologische vooruitgang; 2. de berekening van de kapitaalcoëfficiënt; en 3. de uitspraken over de rendementsontwikkeling. Aan dit artikel is een commentaar toegevoegd van Drs. Den Hartog en Drs. Tjan, die van mening zijn dat de kritiek hun studie niet aantast, hetgeen niet impliceert dat er niets meer aan de studie zou zijn te verbeteren of toe te voegen.

De Nota inzake de werkgelegenheid 1) van de regering bestaat globaal gesproken uit twee onderdelen. In de eerste twee hoofdstukken en in de meeste bijlagen vindt men een groot aantal gegevens over de ontwikkeling en samenstelling van de werkloosheid in Nederland, en worden een aantal oorzaken daarvan genoemd. Het tweede deel — de hoofdstukken III t/m VI — bevat een opsomming van de maatregelen die de regering op korte en lange termijn wil nemen om de nog steeds groeiende werkloosheid terug te dringen.

In dit commentaar houden wij ons vooral bezig met het eerste onderdeel, met name met de analyse van de werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren 1960 - 1973 die de inhoud vormt van hoofdstuk II, paragraaf 2 en van de bijlage I. Volgens deze analyse is een belangrijk deel van de werkloosheid in deze periode veroorzaakt door de sterke stijging van de z.g. „reële arbeidskosten” sinds 1964 2). Deze gedachten-gang is ontwikkeld op basis van een analyse van het Centraal Planbureau, die uitgewerkt is in een publikatie van Den Hartog en Tjan 3). In Bijlage I van de werkgelegenheidsnota die onder de verantwoordelijkheid van het CPB is gepubliceerd, vindt men de resultaten van dit model terug, en daarnaast een aantal nieuwe resultaten die met behulp van dit model zijn berekend. Uit de werkgelegenheidsnota krijgt men de indruk dat de regering van mening is dat deze analyse in feite de belangrijkste verklaring van de huidige werkloosheid oplevert. Ook in de Tweede Kamer lijkt deze gedachten-gang gemeengoed te zijn geworden, wanneer men afgaat op de eerste debatten over de werkgelegenheidsnota. Ons inziens gaat deze analyse echter uit van onrealistische veronderstellingen, en levert zij resultaten op die niet overeenstemmen met de werkelijkheid en die bovendien strijdig zijn met de gemaakte veronderstellingen.

De veronderstellingen van het jaargangenmodel

Een belangrijk deel van de huidige (en eventueel toekomstige) werkloosheid wordt door het CPB verklaard uit de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de jaren zestig. Met name wordt een breukpunt in de werkgelegenheids-groei rond 1964 geconstateerd dat wordt toegeschreven aan de versneling in de stijging van de z.g. „reële arbeidskosten”. Deze visie is ontleend aan het al eerder genoemde jaargangenmodel van Den Hartog en Tjan.

Volgens het model is de ontwikkeling van de werkgelegenheid de resultante van het aantal arbeidsplaatsen dat gecreëerd wordt door investeringen in nieuwe jaargangen kapitaalgoederen, en het verlies van arbeidsplaatsen door technische veroudering van de geïnstalleerde kapitaalgoederen en door buitengebruikstelling van economisch verouderde jaargangen.

Uitgegaan wordt van een tweetal veronderstellingen met betrekking tot de technische ontwikkeling: alle jaargangen kapitaalgoederen worden gekenmerkt door dezelfde invariabele „capital-output-ratio”, terwijl de hoeveelheid arbeid per eenheid product voor elke jaargang vastligt en van jaargang

1) Uitg. Staatsdrukkerij, Den Haag, februari 1975, hierna te noemen: *werkgelegenheidsnota*.

2) Het gebruik van het begrip „reële arbeidskosten” is nogal verwarrend. Wij komen hierop nog terug, maar zullen het gemakshalve in het navolgende blijven gebruiken.

3) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, CPB, Occasional Paper, no. 2/1974.

op jaargang daalt met een constant percentage ($\mu = 4,8\%$), zodat de kapitaalintensiteit van de investeringen telkens stijgt 4). De stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit vindt in het model alleen plaats door toevoeging van een nieuwe jaargang met een hogere arbeidsproductiviteit dan de voorgaande enerzijds en door het uitvallen van de oudste jaargang(en) tengevolge van technische of economische veroudering anderzijds. Hier blijkt dat de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit iets geheel anders is dan de stijging van de „marginale” arbeidsproductiviteit van jaargang op jaargang ($= \mu$).

Het verband tussen beide grootheden hangt af van de leeftijdsopbouw en de groei van de kapitaalvoorraad. Indien een gelijkmatige groei („steady-state growth”) plaatsvindt bij een gelijkblijvende leeftijd van de oudste jaargang dan zijn deze stijgingspercentages aan elkaar gelijk 5). Anderzijds leidt voortdurende daling van de leeftijd van de oudste jaargang (z.g. afstoot) tot een versnelling van de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit, terwijl de stijging van de werkgelegenheid daardoor juist vertraagd wordt. De afstoot van de oude jaargangen wordt verklaard door een stijging van de reële arbeidskosten die groter is dan het verschil in arbeidsproductiviteit tussen de oudste twee jaargangen. De ontwikkeling in een zeer ver verleden (ongeveer een halve eeuw!) is aldus van doorslaggevende betekenis voor de uitkomsten van deze analyse.

De specificatie van het verleden

Voor de werking van het jaargangenmodel is het met name van belang hoe het verleden empirisch is gespecificeerd. Daarbij zijn enkele punten — die tot nog toe in de discussie over het model aan de aandacht ontsnapt lijken te zijn — van overwegende betekenis.

a. De technische leeftijd van kapitaalgoederen wordt verondersteld 45 jaar te bedragen. Het gevolg hiervan is dat het investeringstempo en de aard van de technische vooruitgang tussen 1915 en 1959 volledig bepalend is voor de samenstelling van de kapitaalgoederenvoorraad in 1959, het begin van de periode waarvoor de werkgelegenheid is berekend.

b. Er wordt aangenomen dat vanaf 1948 een constante arbeidsbesparende technische vooruitgang 6) van 4,8% plaatsvindt tegenover 1,2% per jaar voor de periode 1915-1947 7). Naar zal blijken is deze veronderstelling bepalend voor het hoge tempo waarin na 1960 de vooroorlogse jaargangen worden afgestoten.

c. De uitkomsten van het model zijn niet gepresenteerd voor de periode tussen 1948 en 1959, omdat, zoals Den Hartog en Tjan menen 8), „de verklaring van de trendwijziging in de werkgelegenheidsontwikkeling rondom 1964 vooropstaat”. Wij zullen laten zien dat juist in deze periode (1948-1959) het model zulke vreemde resultaten oplevert, dat de hele analyse op losse schroeven komt te staan. Er zal blijken, dat de veronderstellingen van het model niet geldig zijn.

Veronderstellingen over de technische ontwikkeling

Hoe belangrijk de veronderstellingen omtrent het (verre) verleden zijn, met name de veronderstelling ten aanzien van de technische vooruitgang van voor de oorlog, kan als volgt worden aangetoond. Laten wij aannemen dat de technische vooruitgang over de gehele beschouwde periode in hetzelfde tempo voortgaat (4,8% per jaar). Bij een jaarlijkse arbeidskostenstijging van 4,8% blijft de leeftijd van de oudste in gebruik zijnde jaargang constant, ongeacht de technische levensduur die men veronderstelt. Bij een jaarlijkse arbeidskostenstijging van 9,6% ($= 2 \times 4,8\%$) zou, volgens het model, de leeftijd van de oudste jaargang met één jaar worden bekort (er wordt één jaargang „ingehaald”). Bij 14,4% is de leeftijdsverkortening twee jaar en bij 19,2% drie jaar. Om onder deze veronderstelling van een constante μ in 10 jaar 25 jaargan-

gen kwijt te raken, zoals volgens het CPB en de bijlage bij de werkgelegenheidsnota het geval is, is dan een jaarlijkse reële arbeidskostenstijging van 17 à 18% nodig. Of andersom: volgens de cijfers over de arbeidskostenstijging in het artikel van Den Hartog en Tjan (blz. 24) zou bij een constante μ ($= 0,048$) de levensduur tussen 1960 en 1970 worden verkort met drie jaar in plaats van 25 jaar. (Reële arbeidskostenstijging is in die jaren ca. 6% per jaar).

Maar wat laat het jaargangenmodel ons zien? Na 1960 worden in een hoog tempo jaargangen afgestoten omdat de reële arbeidskostenstijging in bijv. 1960 wordt vergeleken met de technische vooruitgang van 1,2% tussen de jaargang die op dat moment 45 jaar oud is (uit 1915) en de daarop volgende jaargang (uit 1916), en dus niet met een getal dat ligt in de orde van grootte van de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging in 1960.

De berekende leeftijd van de oudste jaargang daalt na 1960 dan ook zeer snel totdat omstreeks 1968 de laatste jaargang (die van 1948), waarvoor een technische vooruitgang van 1,2% geldt, is afgestoten. Na 1968 daarentegen moeten jaargangen worden afgestoten waarvoor een technische vooruitgang van telkens 4,8% is aangenomen. Pas vanaf dat moment hangt afstoot dus af van de vraag of de reële arbeidskosten sneller stijgen dan 4,8%, een getal dat lijkt op de werkelijke gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging.

We kunnen nu enkele voorlopige conclusies trekken.

a. De afstoot van oude jaargangen die plaatsvindt tussen 1960 en 1968 berust vrijwel volledig op de veronderstelling dat de vooroorlogse technische vooruitgang van dezelfde soort is als de naoorlogse en slechts 25% daarvan bedraagt, in combinatie met de veronderstelling dat de technische levensduur 45 jaar bedraagt. Indien namelijk μ constant is over de gehele beschouwde periode is de technische levensduur vrijwel irrelevant. De lage waarden van μ ($= 1,2\%$) over de periode 1915 tot 1947 maakt de kapitaalgoederenvoorraad uit deze periode als het ware tot een loden ballast, welke vervolgens in een zeer korte periode wordt afgeworpen.

b. De berekende consequenties voor de werkgelegenheidsontwikkeling tussen 1960 en 1968 hangen dus hoofdzakelijk af van de bovenstaande veronderstellingen en niet van de arbeidskostenstijging. Het model laat op zich zelf een gelijkmatig groeiproces toe, waarbij de groei van de technische vooruitgang, bij een constante levensduur van de kapitaalgoederen 9).

De voorwaarden hiervoor zijn dat de productie en de investeringen voldoende snel stijgen en dat de arbeidskostenstijging de orde van grootte van de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging heeft.

c. Door de wijze van presentatie in de werkgelegenheidsnota is de indruk gewekt dat de structurele werkloosheid zou zijn ontstaan door het verschil in „reële arbeidskostenstijging” (stijging van de loonvoet gedeeld door productieprij) tussen de periode na 1964 en die daarvoor. Zo leest men in bijlage I bij de werkgelegenheidsnota (blz. 6): „Bedroeg de reële arbeidskostenstijging in de periode 1953/1963 gemiddeld ca. 4% per jaar, in de jaren 1963/1973 stegen deze in een

4) Dit constante percentage wordt aangenomen voor de jaren vanaf 1948. Voor de jaren hiervoor (1915 t/m 1947) wordt een kwart van dit percentage aangenomen. Dit wordt gebaseerd op het verschil in de feitelijke ontwikkeling van de gemiddelde arbeidsproductiviteit voor en na de oorlog. Over de consequenties van deze veronderstelling komen wij later te spreken.

5) Zie R. G. D. Allen, *Macro-economic Theory*, Mc Millan, Londen, 1967, blz. 301.

6) R. G. D. Allen, die een dergelijk model behandelt, noemt deze technische vooruitgang neutraal en „labour-augmenting”, d.w.z. dat deze technische vooruitgang equivalent is met een vermeerdering van de hoeveelheid arbeid. Zie: op. cit. hoofdstuk 15.8.

7) H. den Hartog en H. S. Tjan, op. cit. blz. 13, voetnoot 7.

8) Op. cit. blz. 15.

9) Zie R. G. D. Allen, op. cit., blz. 301.

tempo van 6% per jaar. Dit verklaart waarom de buitengebruikstelling van machines op economische gronden na het midden van de jaren '60 zo in betekenis is toegenomen". Dit is echter niet in overeenstemming met de werking van het model.

In de eerste plaats wijzen wij erop dat juist na het midden van de jaren zestig de economische veroudering vrijwel tot stilstand komt. Tussen 1959 en 1967 daalt de leeftijd van de oudste jaargang van 45 jaar tot 19,9 jaar, tussen 1967 en 1973 daalt de leeftijd nog slechts tot 17,1 jaar 10).

Wij hebben laten zien hoe dit komt; in 1968 is immers de gehele vooroorlogse kapitaalgoederenvoorraad ($\mu = 1,2\%$) juist opgeruimd. Zoals wij reeds opmerkten, moet het hoge tempo van deze afstoot worden verklaard uit het feit dat de „reële arbeidskostenstijging” vóór 1968 groter is geweest dan het verschil in arbeidsproductiviteit tussen twee vooroorlogse jaren. Met andere woorden: de arbeidskostenstijging van 4% in de jaren vóór 1963 wordt niet vergeleken met één of andere gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging, maar met de arbeidsbesparende technische vooruitgang van 1,2% uit de jaren vóór 1948. En de arbeidskostenstijging van 6% uit de jaren ná 1963 wordt niet vergeleken met de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging uit die jaren, maar met een technische vooruitgang van 1,2% in de periode 1963-1968 (wanneer de oudste jaargang telkens stamt uit de periode vóór 1948) en met een technische vooruitgang van 4,8% na 1968 (wanneer de oudste jaargang telkens afkomstig is uit een jaar na 1948). Het is dus duidelijk dat niet het verschil in arbeidskostenstijging voor de werking van het model van belang is, maar het verschil tussen de arbeidskostenstijging uit een bepaald jaar met de technische vooruitgang van enige tientallen jaren daarvoor. De indruk kan zijn gewekt dat ter verklaring van de werkgelegenheidsontwikkeling de stijging van de „reële arbeidskosten” in verband gebracht zou moeten worden met de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit in de jaren zestig. Uit het bovenstaande blijkt dat de CPB-analyse niet op een relatie tussen deze beide grootheden berust.

Het begrip „reële arbeidskosten zoals dat hier wordt gehanteerd, weerspiegelt niet de ontwikkeling van de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Vergelijkt men de ontwikkeling van de „reële arbeidskosten” met de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit in de verwerkende industrie — en het gaat hier immers alleen om de machine-gebruikende sectoren — dan ziet men dat de eerste in de jaren zestig stijgen met 6%, de tweede met 5,8% per jaar 11). Dit betekent dat in werkelijkheid de loonkosten per eenheid produkt bijna even snel zijn gestegen als de productieprijzen, ofwel dat de loonkosten per eenheid produkt gemeten in produkt (reële loonkosten per eenheid produkt) bijna constant zijn gebleven!

Onjuiste veronderstellingen

Moge het wat merkwaardig aandoen dat de werkloosheids-situatie in 1975 wordt bepaald door de technische ontwikkeling tussen 1915 en 1947, de redenering van het CPB zou niet bij voorbaat onjuist zijn als de veronderstellingen waarvan wordt uitgegaan allen juist zouden zijn. Dit is echter op twee hoofdpunten niet het geval. Om dit duidelijk te maken, moeten we naast de periode na 1960 — waarvoor de werkgelegenheids-groei berekend is — mede de periode 1948-1959 — waarvoor dit niet is gedaan — in de beschouwing betrekken.

1. Een wezenlijke veronderstelling van het model is dat de „capital-output-ratio” voor alle jaargangen gelijk is en dat deze dus ook door de tijd heen constant moet blijven. Welnu, men kan de kapitaalvoorraad berekenen op basis van de gegevens in het artikel van Den Hartog en Tjan 12). De kapitaalvoorraad in 1950 bedraagt dan ongeveer f. 24,5 mrd. (in prijzen van 1963), de bruto-productie tegen factorkosten ongeveer f. 23,5 mrd. De „capital-output-ratio” is dan 1,04. Voor 1959, resp. 1970 en 1973 bedraagt deze grootte 1,5,

1,56 en 1,62 13). Dat is een nogal forse stijging voor een „capital-output-ratio”, zeker wanneer men deze constant veronderstelt. En dan te bedenken dat deze resultaten volledig berusten op de gegevens die Den Hartog en Tjan zelf in hun studie gebruiken. Weliswaar is de stijging vrij gering in de periode waarop het model is toegepast (+ 8%), maar daarvoor is deze zeer groot (+ 44%).

Kijken we naar de werkelijkheid, dan is de stijging van de „capital-output-ratio” op zich gemakkelijk te begrijpen. Wil de „capital-output-ratio” namelijk over een lange periode constant blijven, dan moeten het volume van de investeringen in outillage en het reële nationale inkomen even snel stijgen. Dit is heel duidelijk niet het geval. Voor de periode 1952-1970 steeg de index van het reële nationale inkomen van 100 naar 251, terwijl het volume van de bruto-investeringen in outillage toenam van 100 naar 449 14). Dit geeft geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat de „capital-output-ratio” constant zou blijven. De eerste veronderstelling omtrent de aard van de technische ontwikkeling in dit jaargangenmodel is dus onjuist 15).

2. De andere technische veronderstelling van het jaargangenmodel — een van jaargang op jaargang constante arbeidsbesparende technische vooruitgang die vóór 1948 een kwart bedraagt van de waarde daarna — leidt ertevens tot absurde resultaten. Bezien wij de verhouding tussen de gemiddelde en de „marginale” arbeidsproductiviteitsstijging in dit model.

Bij een gelijkmatige groei van de kapitaalvoorraad, bij constante leeftijd van de oudste jaargang en bij een constant tempo van de arbeidsbesparende technische vooruitgang ($= \mu$) geldt dat de „marginale” arbeidsproductiviteitsstijging gelijk is aan de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging 16).

De CPB-analyse neemt aan dat in 1948 een versnelling optreedt in de technische ontwikkeling. De arbeidsbesparing van jaargang op jaargang stijgt dan plotseling van 1,2% naar 4,8%. Bij een technische levensduur van 45 jaar en bij gelijkmatige groei van de kapitaalvoorraad duurt het dan 45 jaar voordat de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit i.p.v. 1,2% per jaar, 4,8% per jaar is geworden. Het zal duidelijk zijn dat in de eerste jaren na 1948 een waarlijk fantastisch tempo van arbeidsbesparing nodig geweest moet zijn om de werkelijke stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit in deze jaren met het model te benaderen. Derhalve vindt onder de gemaakte veronderstelling een zeer omvangrijke onderschatting van de arbeidsproductiviteitsstijging plaats, of wel een enorme overschatting van de werkgelegenheids-groei in deze jaren. Het is op grond hiervan en op grond van punt 1 niet verbazingwekkend, dat het model van Den Hartog en Tjan over de periode 1948-1959 tot „frustrerende” interpretaties leidt 17).

10) H. den Hartog en H. S. Tjan, op. cit., blz. 21. Deze cijfers vindt men samengevat in bijlage I van de werkgelegenheidsnota, blz. 4.

11) Berekend uit het *Centraal Economisch Plan 1971*, blz. 232/233.

12) H. den Hartog en H. S. Tjan, op. cit., blz. 24 en 25.

13) De kapitaalgoederenvoorraad van 1950 wordt berekend door de investeringen van 1915 tot 1950, gecorrigeerd met hun technische overlevingsfracties te accumuleren. Omdat de leeftijd van de oudste jaargang in 1950 (evenals in 1959) 45 jaar bedraagt, verwaarlozen we met deze berekening de jaargangen die zijn geïnstalleerd tussen 1905 en 1915. De invloed hiervan op de omvang van de kapitaalvoorraad in 1950 is echter niet groot, omdat gemiddeld 97% van deze jaargangen wegens technische veroudering reeds buiten gebruik is gesteld. Voor de jaren 1959, 1970 en 1973 is de effectieve kapitaalvoorraad uit tabel I van de studie van Den Hartog en Tjan genomen. De „capital-output-ratio” is hier berekend als de verhouding tussen de berekende kapitaalvoorraad en de bruto-productie tegen factorkosten. In de formule van Den Hartog en Tjan bevat de „capital-output-ratio” nog een complementariteitsfactor voor de sector die geen machines gebruikt. Het weglaten daarvan maakt voor de ontwikkeling door de tijd heen weinig verschil.

14) Berekend uit *Centraal Economisch Plan 1973*.

15) Ook de recente NVV-nota *Loonkosten en werkgelegenheid* redeneert in deze richting op basis van andere gegevens (blz. 22/23).

16) Zie: R. G. J. Allen, op. cit., par. 15.8.

17) Op. cit., blz. 15.

De omvang van de overschatting van de werkgelegenheids-groei blijkt uit het volgende. Volgens de berekeningen van Den Hartog en Tjan treedt in de vijf jaren 1969 t/m 1973 een verlies aan arbeidsplaatsen ten gevolge van het afstoten van *economisch* verouderde machines op van in totaal 1.027.000 manjaren. Uit de berekende leeftijd van de oudste machine in deze jaren kan men afleiden dat dit verlies aan arbeidsplaatsen het gevolg is van het afstoten van de jaargangen uit 1949 t/m 1955. Deze jaargangen waren op het moment van afstoot ongeveer 18 jaar oud, zodat daarvan reeds een vierde deel technisch verouderd was. Op het moment van installatie (1949 t/m 1955) moet hun bijdrage tot de werkgelegenheid — volgens het jaargangenmodel — dus ongeveer $\frac{1}{2} \times 1.027.000 = 1.369.000$ manjaren zijn geweest. De uiteindelijke groei van de werkgelegenheid in de periode 1948-1955 zou volgens het model moeten bestaan uit 1.369.000 manjaren, verminderd met het verlies aan arbeidsplaatsen als gevolg van de technische veroudering in *die* periode. Volgens onze schatting bedraagt dit verlies ongeveer 400.000 manjaren. De uiteindelijke werkgelegenheids-groei tussen 1948-1955 had dus volgens het jaargangenmodel bijna 1 mln. arbeidsplaatsen moeten bedragen. De werkelijke werkgelegenheids-groei in deze periode was echter 301.000 manjaren. De overschatting van de werkgelegenheids-groei in het jaargangenmodel bedroeg dus in zeven jaar bijna 700.000 manjaren! Anders gezegd: na 1968 worden volgens het jaargangenmodel arbeidsplaatsen afgestoten die in de periode 1949-1955 nooit zijn gecreëerd. Het afstootmechanisme berust dus grotendeels op een fictie.

De gehanteerde combinatie van veronderstellingen blijkt in alle opzichten onaanvaardbaar te zijn. Deze veronderstellingen immers leiden tot resultaten die strijdig zijn met: a. de veronderstellingen zelf (sterk stijgende „capital-output-ratio”), en met b. de werkelijkheid, namelijk de werkelijke werkgelegenheids-ontwikkeling.

De ontwikkeling in de jaren zestig

Uiteraard zijn de consequenties van de foutieve veronderstellingen niet beperkt tot de resultaten voor de periode 1948-1959, maar betreffen zij ook de periode na 1959. In het voorgaande werd er al op gewezen dat volgens het jaargangenmodel van het CPB de afstoot van economisch verouderde jaargangen in de jaren zestig hoofdzakelijk beperkt was tot de vooroorlogse jaargangen met een jaarlijkse arbeidsbesparende technische vooruitgang van 1,2%. Uit de terugrekening van dit model naar de periode 1949-1959 kunnen wij nu aantonen dat deze afstoot niet kan hebben plaatsgevonden.

Wil men de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit in de jaren vijftig kunnen verklaren met behulp van dit model, dan moet men wel veronderstellen dat het overgrote deel van de vooroorlogse kapitaalvoorraad in deze periode vervangen wordt, of wel reeds vervangen was in 1948. Maar in dat geval kan er in de jaren zestig geen afstoot meer plaatsvinden van vooroorlogse jaargangen. Dit zou betekenen dat de z.g. effectieve kapitaalvoorraad (18) in de jaren zestig door het model sterk wordt onderschat. De groei van de „capital-output-ratio” die op grond van de gegevens voor dit model wel moet plaatsvinden, zou dan niet hebben plaatsgevonden in de jaren vijftig, maar juist in de jaren zestig. Het feit dat in de jaren vijftig de afschrijvingen groter zijn t.o.v. de bruto-investeringen dan het geval is in de jaren zestig kan deze gedachtegang ondersteunen.

Anderzijds zou men de produktiviteitsontwikkeling in de jaren vijftig binnen dit model kunnen verklaren door aan te nemen dat het tempo van de technische ontwikkeling in de vooroorlogse periode veel hoger lag dan Den Hartog en Tjan hebben verondersteld. Maar in dat geval zou het tempo van de afstoot in de jaren na 1960 veel lager moeten liggen. Ook dit betekent dat de groei van de z.g. effectieve kapitaalvoorraad in de jaren zestig door het model wordt onderschat, en komen

wij uit op een veel sterkere stijging van de „capital-output-ratio” in deze periode.

Wij moeten wel tot de conclusie komen dat de omvangrijke afstoot van economisch verouderde jaargangen die volgens het CPB in de periode 1960-1973 moet hebben plaatsgevonden, een constructie is die niet in overeenstemming te brengen is met de werkelijke ontwikkelingen tussen 1948 en 1973. Bovendien leidt deze constructie tot resultaten die in tegenpraak zijn met de veronderstellingen waarop zij is gebaseerd.

Een punt dat onze conclusies nog onderstreept, is het feit dat de door Den Hartog en Tjan berekende werkgelegenheid juist in het begin van de jaren zestig (tot en met 1963) niet onaanzienlijk afwijkt van de waargenomen werkgelegenheid. In 1963 is deze overschatting maximaal, en bedraagt 193.000 manjaren. Deze overschatting van de werkgelegenheids-groei tussen 1959 en 1963 is een voortzetting van de overschatting die heeft plaatsgevonden voor de jaren vijftig en die, zoals wij hebben opgemerkt, berust op de onderschatting van de stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging in die jaren. Door deze overschatting van de werkgelegenheids-groei vóór 1963 en door de overschatting van het verlies aan arbeidsplaatsen door afstoot ná 1968 wordt in het jaargangenmodel een „knik” in de werkgelegenheids-groei rond 1963 geconstrueerd, een knik die in de werkelijkheid niet in deze mate te zien valt. De aanpassing (19) van het berekende aantal arbeidsplaatsen bij het gerealiseerde aantal die voor de latere jaren in deze periode geldt, mogen wij wel karakteriseren als de resultante van een aantal foutieve veronderstellingen. In het voorgaande bleek bijv. dat het grote verlies aan arbeidsplaatsen door de afstoot van economisch verouderde machines na 1968 geconstrueerd is door in een vroegere periode arbeidsplaatsen op te voeren die toen helemaal niet zijn gecreëerd.

De rendementsontwikkeling

In bijlage I van de werkgelegenheidsnota wordt gesuggereerd dat de daling van het gemiddelde rendement in de periode 1960-1973 verklaard zou kunnen worden met behulp van het jaargangenmodel. Men stelt vast (blz. 6) dat het gemiddelde rendement in de loop der jaren is gehalveerd, terwijl het z.g. „marginale” rendement — het rendement op de nieuwste jaargang — in de loop der jaren tamelijk constant is gebleven (20%), „om dan vervolgens te dalen onder invloed van de reële arbeidskostenontwikkeling”.

Deze bewering is nietszeggend ofwel onjuist. Wanneer hiermee is bedoeld dat voor een bepaalde jaargang het rendement daalt, dan hoeft dat nog niet te betekenen dat daardoor het gemiddelde rendement over de gehele kapitaalvoorraad daalt. Bedoelt men dit laatste, dan moet worden vastgesteld dat het gemiddelde rendement alleen dan kan dalen als de arbeidskostenstijging groter is dan de arbeidsbesparende technische vooruitgang. Met andere woorden: het gemiddelde rendement kan alleen maar dalen als het marginale rendement daalt. Indien het marginale rendement echter constant is, kan het jaargangenmodel geen verklaring geven voor de daling van het gemiddelde rendement. Voor zover in werkelijkheid sprake is van een daling van het gemiddelde rendement na 1960, moet dit toegeschreven worden aan factoren die niet in het jaargangenmodel zijn opgenomen. In dit verband komt de stijging van de „capital-output-ratio” waarover wij gesproken hebben als eerste in aanmerking (20). Om, zoals het CPB doet, de rendementsontwikkeling direct en op

18) In het model van Den Hartog en Tjan is de groei van de effectieve kapitaalvoorraad gelijk aan de bruto-investeringen in een bepaald jaar verminderd met de waarde van de afgestoten (verouderde) jaargangen.

19) Op pag. 3 van bijlage I van de werkgelegenheidsnota wordt gesproken over de „empirische toetsing” van het jaargangenmodel. Naar onze mening is „aanpassing” niet hetzelfde als „toetsing”.

20) Vergelijk *Loonkosten en werkgelegenheid*, NVV, blz. 9.

bovenvermelde wijze in verband te brengen met de ontwikkeling van de „reële arbeidskosten” lijkt ons voorbarig. Dit wordt in geen geval gesteund door de gemaakte analyse.

Samenvatting en conclusies

De analyse die het CPB heeft gegeven van de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de periode 1959-1973 is onjuist. Deze analyse levert namelijk resultaten op die niet in overeenstemming zijn met de werkelijke ontwikkeling van de werkgelegenheid in de periode 1948-1973, en die bovendien strijdig zijn met de door het CPB gemaakte veronderstellingen. We kunnen onze kritiek samenvatten in de volgende punten.

1. In de visie van het CPB is de „knik” in de werkgelegenheidsontwikkeling rondom 1964 veroorzaakt door een „knik” in de stijging van de z.g. „reële arbeidskosten” na 1963. Onze kritiek is dat het CPB deze „knik” in de werkgelegenheidsontwikkeling — die minder duidelijk is wanneer men ziet naar de feitelijke werkgelegenheidsontwikkeling — zelf heeft geconstrueerd door in het jaargangenmodel uit te gaan van een aantal zeer onrealistische veronderstellingen. Wanneer men het CPB-model toepast op de gehele periode 1948-1973 blijkt dat het CPB de groei van de werkgelegenheid in de jaren 1948-1963 sterk heeft overschat door te veronderstellen dat in de jaren vijftig het overgrote deel van de vooroorlogse outillage in werking blijft. In werkelijkheid kan dit nooit het geval geweest zijn, zoals wij hebben aangetoond. De grootscheepse afstoot van arbeidsplaatsen die volgens het CPB moet hebben plaatsgevonden in de jaren zestig en zeventig is dus een fictie: tussen 1960 en 1968 worden er arbeidsplaatsen afgestoten op vooroorlogse outillage die op het ogenblik van afstoot reeds niet meer in werking was, en na 1968 worden een groot aantal (ongeveer 700.000) arbeidsplaatsen afgestoten die in de periode van installatie van de betreffende outillage nooit zijn gecreëerd.

2. De term „reële arbeidskosten” die het CPB in het jaargangenmodel gebruikt, is misleidend. De „reële arbeidskosten” worden immers gedefinieerd als het quotiënt van de loonsom per *werknemer* en de prijs per *eenheid produkt*. De hoogte (stijging) van de „reële arbeidskosten” in een bepaald jaar geeft dus geen enkele indicatie voor de hoogte (stijging) van de reële loonkosten per eenheid produkt in dat jaar, omdat het effect van de hoogte (stijging) van de gemiddelde

arbeidsproductiviteit niet is meegerekend. Ook bestaat er om deze reden geen direct verband tussen de ontwikkeling van de „reële arbeidskosten” en de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote, een verband dat het CPB wel suggereert 21).

3. De gehele analyse is gebouwd op enkele uitermate dubieuze veronderstellingen over de technische ontwikkeling vanaf 1915. Bijv. de technische ontwikkeling zou in de periode 1915-1947 hetzelfde karakter hebben gehad als in de periode daarna, en alleen in tempo verschillen. Wij hebben laten zien hoe belangrijk deze veronderstelling is voor de verklaring die het CPB geeft van de werkgelegenheidsontwikkeling na 1960. We kunnen hieraan nog toevoegen dat het methodisch niet geoorloofd is om — zoals het CPB heeft gedaan — alle investeringen van 1915-1973 om te rekenen tot investeringen in prijzen van 1963 via een prijsindexcijfer met constante wegingscoëfficiënten. De outillage die in jaargang 1920 werd geïnstalleerd bevat immers geheel andere kapitaalgoederen als de outillage uit 1960.

4. In tegenstelling tot wat het CPB stelt is het model niet getoetst, maar aangepast.

5. In bijlage I van de werkgelegenheidsnota (blz. 11) is een „spoorboekje” opgenomen waarin het CPB de gevolgen van een jaarlijkse „reële arbeidskostenstijging” van resp. 6, 5 en 4% heeft berekend voor de werkgelegenheidsontwikkeling in de periode 1974-1980. In het voorgaande hebben wij erop gewezen dat het CPB het verlies aan arbeidsplaatsen door afstoot van economisch verouderde machines in de periode 1969-1973 sterk heeft overschat. Deze overschatting hing samen met de overschatting van de werkgelegenheidsgroei in de jaren 1948-1963. Het is duidelijk dat de invloed daarvan ook doorwerkt op de berekeningen die het CPB heeft gemaakt voor de periode 1974-1980: het verlies aan arbeidsplaatsen als gevolg van afstoot moet ook in deze periode sterk overschat zijn.

Tot slot willen wij stellen dat de door het CPB gesignaleerde verbanden — in het bijzonder het verband tussen arbeidskostenstijging en werkgelegenheidsontwikkeling — door de gemaakte analyse niet worden gesteund. Uiteraard geldt dit laatste ook voor de op deze analyse gebaseerde beleidsconclusies.

R. A. de Klerk
H. B. M. van der Laan
K. B. T. Thio

21) Zie de werkgelegenheidsnota, bijlage I, blz. 4, 5 en 6.

COMMENTAAR VAN DRS. H. DEN HARTOG EN DRS. H. S. TJAN

Inleiding

Het artikel van De Klerk, Van der Laan en Thio heeft de bedoeling fundamentele kritiek te leveren op een studie van onze hand 1). Wij gaan daarom uitvoerig op hun artikel in.

Het komt ons voor, dat de auteurs een aantal begrippen door elkaar halen. Het gaat dan om begrippen zoals arbeidsplaatsen en (gerealiseerde) werkgelegenheid enerzijds, productiecapaciteit en (gerealiseerde) productie anderzijds. Een verwarring overigens waarvoor onze studie geen aanknopingspunten verschaft. Daar is meer dan eens 2) op het verschil tussen deze zaken gewezen.

Het tweede punt dat wij willen aansnijden betreft een ongenueanceerde toepassing van het door ons gehanteerde model op de periode 1948-1958. De conclusie van de auteurs

luit dan dat het niet verbazingwekkend is dat het model van Den Hartog en Tjan tot „frustrerende” interpretaties leidt. De Klerk, Van der Laan en Thio verwijzen in dit verband (voetnoot 16 van hun artikel) naar de door ons genoemde frustraties 3). Dit blijken echter heel andere frustraties te zijn dan die De Klerk, Van der Laan en Thio oproepen met hun ongenueanceerde toepassing van het model. De desbetreffende tekst uit onze studie luidt:

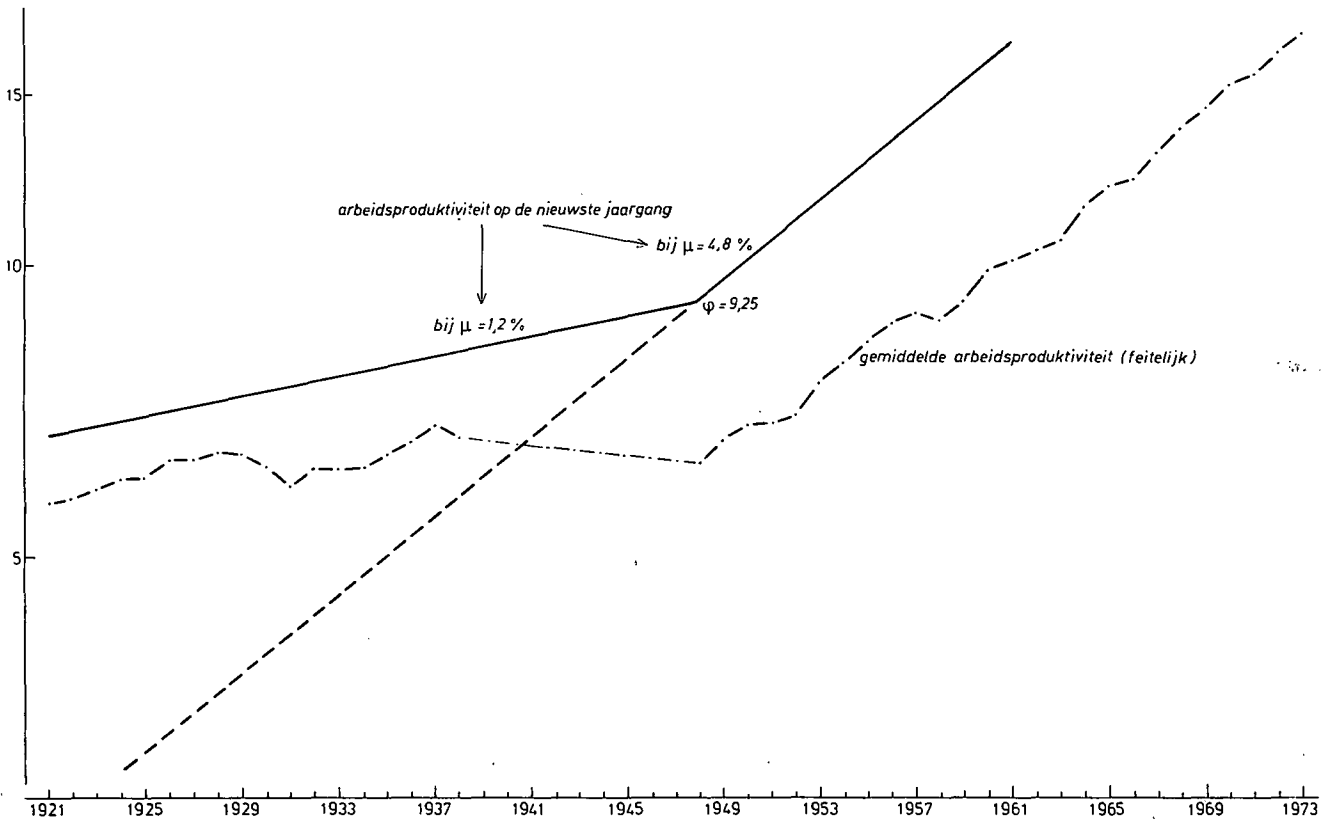
„Wordt afgezien van de nogal *frustrerende* (cursivering van ons) ..

1) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, CPB, Occasional Paper, nr. 2/1974.

2) Den Hartog en Tjan, op. cit., blz. 11, 16 en 18.

3) Den Hartog en Tjan, op. cit., blz. 15.

Figuur 1. Niveau en groeitempo van de gemiddelde arbeidsproductiviteit en van de arbeidsproductiviteit op de nieuwste jaargang, in 1000 gld; prijzen 1963 (logaritmische schaal)

interpretatie dat in de jaren voor 1959 kapitaalgebruikende technische *achteruitgang* heeft plaatsgevonden, dan resteert de interpretatie dat in die jaren de hoofdzakelijk op aanwending van arbeid steunende sector relatief in betekenis is afgenomen. Dit is een alleszins plausible interpretatie voor zover de op aanwending van outillage steunende sector na de oorlog een herstelperiode moest doormaken om de geleden oorlogsschade aan geïnstalleerde outillage in te halen".

Onze frustraties betreffen dus alleen de mogelijkheid van „kapitaalgebruikende technische *achteruitgang*” in de periode voor 1959, en *niet* de uitkomsten van het model. Het is onbegrijpelijk dat zij de in de geciteerde tekst gesuggereerde alternatieve interpretatie niet in hun berekeningen hebben verdisconteerd. Tenzij zij de dringende behoefte hebben gevoeld de Nederlandse situatie te reduceren tot het theoretische „textbook-case” van Allen 4). Dat is in ieder geval niet *onze* bedoeling geweest.

Bij de nadere uitwerking van onze hiervoor samengevatte bezwaren volgen wij het artikel van De Klerk, Van der Laan en Thio zo goed mogelijk.

De technische ontwikkeling

Het eerste probleem dat onze opposanten opperen betreft de specificatie van de technische ontwikkeling. Wij hebben inderdaad gesteld dat vanaf 1948 een constante arbeidsbesparende technische vooruitgang van 4,8% per jaar optreedt tegenover 1,2% per jaar vóór 1948. Omdat kapitaalgoederen nu eenmaal jarenlang kunnen meegaan, zijn de gebeurtenissen in een meer of minder ver verleden ook van betekenis voor de ontwikkeling daarna. Met dit laatste punt wijzen De Klerk, Van der Laan en Thio op zich zelf weinig moeite te hebben, mits de arbeidsbesparende technische vooruitgang dan maar over de hele periode in het tempo van 4,8% per jaar voortgaat. Zij vinden het niet acceptabel dat de 1,2% jaarlijkse technische vooruitgang van vóór 1948 meebepalend is voor het tempo waarmee na 1960 vóóroorlogse jaargangen worden

afgestoten. Zij vragen zich daarbij echter niet af hoe dit verschil in technische vooruitgang empirisch is bepaald en baseren hun kritiek op een betoog waarbij de technische vooruitgang over de hele periode 1915-1973 wordt verondersteld in eenzelfde tempo voort te gaan (4,8% per jaar). Deze veronderstelling leidt evenwel tot de absurde situatie dat het *niveau* van de arbeidsproductiviteit op de nieuwste jaargang in 1938 — en in de jaren daarvoor nog méér — onder de gemiddelde arbeidsproductiviteit zou liggen. Dat is logisch onmogelijk, omdat het strijdig is met de theorie van een jaargangenmodel. Een theorie die *niet* door De Klerk, Van der Laan en Thio wordt aangevochten.

Figuur 1 laat zien hoe ernstig die onderschatting is. De figuur toont ook hoe wij het verschil in technische vooruitgang empirisch hebben bepaald. Dat verschil is afgestemd op *niveau* en *groei* van de feitelijke gemiddelde arbeidsproductiviteit vóór 1938 5) en ná 1948. In onze studie is op grond daarvan gekozen voor 1,2% per jaar arbeidsbesparende technische vooruitgang vóór 1948 en 4,8% per jaar daarna. En dat is dus *niet* zo maar een veronderstelling, maar een op de beschikbare gegevens afgestemde benadering. Wel is er enige ruimte — maar niet veel — voor discussie over de verhouding 1:4 (1,2% versus 4,8% per jaar). Een bovengrens daarbij is overigens de verhouding 1:3, omdat dan in de jaren vóór 1920 het niveau van de arbeidsproductiviteit op de nieuwste jaargang investeringen onder het gemiddelde komt. Een veel lagere verhouding dan 1:4 lijkt anderzijds ook niet erg waarschijnlijk, omdat dat niet meer strookt met de vooroorlogse trend van de gemiddelde arbeidsproductiviteit.

De versnelling in de technische vooruitgang die door ons

4) R. G. D. Allen, *Macro-economic theory*, MacMillan, Londen, 1967, blz. 301.

5) Er zijn meer jaren vóór 1938 in deze beschouwing betrokken dan in figuur 1 zijn getekend.

interuniversitair
instituut
bedrijfskunde

Binnen het Instituut verzorgt de Interfaculteit Bedrijfskunde, die tussen de Technische Hogeschool Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam werd ingesteld, een post-kandidaatsopleiding in de bedrijfskunde.

Bij de Interfaculteit bestaat een vakature voor een

gewoon hoogleraar marketing

Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de hoogleraar om, samen met een nog te benoemen lector en enkele (andere) medewerkers, de bijdrage van marketing aan het in opbouw zijnde curriculum te verzorgen.

Het is de opzet dat de te benoemen hoogleraar onderwijs geeft in het gehele vakgebied marketing. Daarom wordt gedacht aan iemand met een brede visie op marketing management en gedegen kennis en inzicht ten aanzien van de onderdelen van het vakgebied. Hij zal, gesteund door relevante ervaring, in staat moeten zijn praktijkvraagstukken uit de werkelijkheid te structureren en met behulp van wetenschappelijke methoden te analyseren.

Het onderwijsprogramma wordt deels gerealiseerd in de vorm van projectstudies, waarbij de begeleiding geschiedt door docenten van verschillende disciplines. De te benoemen hoogleraar zal daarin met vertegenwoordigers van andere vakgebieden moeten samenwerken.

Ook wordt van hem een bijdrage verwacht aan het wetenschappelijk onderzoek. Hij zal van zijn capaciteiten op dit gebied moeten hebben doen blijken door een proefschrift of daarmee vergelijkbare publikaties.

Diegenen, die in bovengenoemde functie belangstellen, worden verzocht uitvoerige sollicitaties, onder bijvoeging van levensloopbeschrijvingen te zenden aan het Bestuur van Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde, Poortweg 6-8 te Delft, onder vermelding van nr. IIB 7504 op de enveloppe.

in het model is verdisconteerd, is overigens geen onbekend verschijnsel. In empirische studies betreffende de Verenigde Staten 6) wordt herhaaldelijk zo'n versnelling geconstateerd.

Accepteren we dit uit de Nederlandse gegevens blijken verschil in het tempo van technische vooruitgang voor en na 1948, dan is het niet verbazingwekkend dat op een gegeven moment de vooroorlogse jaargangen snel worden afgestoten. Althans bij de gesignaleerde reële arbeidskostenstijging. Wat wel opvalt is dat deze afstoot om economische redenen pas na 1960 op gang komt.

Dit laatste verschijnsel is weinig gevoelig voor de specifieke verzameling coëfficiënten die in het model wordt gehanteerd. Het blijkt dat het moment waarop de afstoot van vooroorlogse jaargangen op gang komt *niet* in overwegende mate samenhangt met het vooroorlogse tempo van technische vooruitgang (1,2% per jaar). Dat hangt veeleer samen met de omstandigheid dat het reële loonniveau in de jaren vijftig (te) laag was en ook lang laag bleef in vergelijking met het niveau van de arbeidsproductiviteit op vooroorlogse jaargangen.

Natuurlijk is de snelheid waarmee de eenmaal begonnen afstoot van vooroorlogse jaargangen plaatsvindt wel bepaald door het vooroorlogse tempo van technische vooruitgang (bij gegeven reële arbeidskostenstijging). De gevoeligheid van die relatie mag echter niet worden overschat, omdat het vooroorlogse tempo van technische vooruitgang blijkens de informatie in figuur 1 niet naar believen kan worden gevarieerd.

De veronderstelling dat de technische vooruitgang ook vóór 1948 4,8% per jaar zou (kunnen) zijn, is dus niet te funderen. De gevolgtrekkingen die De Klerk, Van der Laan en Thio op basis van zo'n veronderstelling maken zijn vrijblijvend. Hun conclusie *a* kan dan ook niet als kritiek worden opgevat.

In hun conclusie *b* worden de begrippen arbeidsplaatsen en werkgelegenheid verward. De na 1960 op gang komende afstoot van arbeidsplaatsen om economische redenen heeft dan *geen* consequenties voor de werkgelegenheid, omdat het totale aantal beschikbare arbeidsplaatsen in die jaren niet alleen de werkgelegenheid ruimschoots overtreft — en tot 1963 zelfs in toenemende mate —, maar ook groter is dan het totale voor bedrijven beschikbare arbeidsaanbod. Dit beeld is in overeenstemming met de krappe arbeidsmarkt in die jaren 7).

Waarom De Klerk, Van der Laan en Thio in dit verband het verschil tussen arbeidsplaatsen en gerealiseerde werkgelegenheid negeren is onduidelijk. Onze studie geeft daaraan expliciet aandacht en poogt ook een verklaring te geven van dit verschil door het te relateren aan de bezettingsgraad van de productiecapaciteit en het aantal openstaande aanvragen 8).

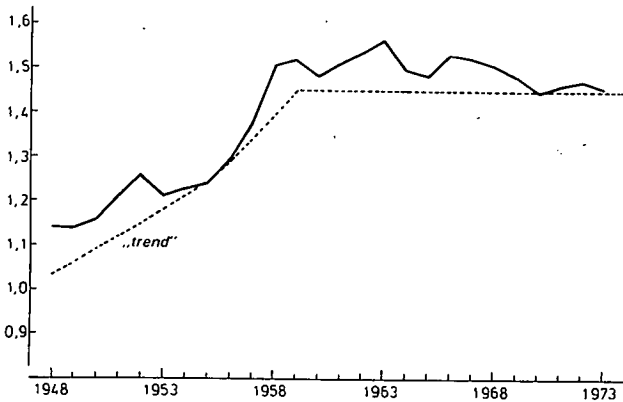
De voorlopige conclusie *c* van De Klerk, Van der Laan en Thio is onbegrijpelijk. Zouden namelijk de reële arbeidskosten na 1963 met 4% per jaar zijn blijven doorstijgen dan zou de buitengebruikstelling van machines op economische gronden ná het midden van de jaren zestig tot praktisch nihil zijn gereduceerd. De versnelling van de reële arbeidskostenstijging na 1963 heeft echter ertoe geleid dat het proces van economische veroudering later ook al de naoorlogse kapitaalgoederenvoorraad heeft aangetast. Het daarmee verbonden verlies aan arbeidsplaatsen is omvangrijker dan het aantal arbeidsplaatsen op voordien afgestoten vooroorlogse jaargangen. Dat is zo om de volgende twee redenen: 1. omdat die jaargangen jonger zijn en dus weinig technische slijtage heb-

6) Vgl. É. Denison, United States economic growth, *Journal of Business*, april 1962, blz. 109-121. M. Brown, *On the theory and measurement of technological change*, Cambridge University Press, 1968, blz. 143-164. R. Solow, Technical change and the aggregate production function, *Review of Economics and Statistics*, augustus 1957, blz. 312-320.

7) Vgl. Th. van de Klundert, Structurele ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, *Maandschrift Economie*, november 1974, blz. 85-101.

8) Den Hartog en Tjan, op.cit., blz. 18 en 19.

Figuur 2. De verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en (gerealiseerde) productie (gecorrigeerd voor arbeidstijdverkorting)

ben ondervonden, en 2. omdat de naoorlogse investeringen absoluut en relatief groter zijn dan de vooroorlogse.

In deze context is het vanzelfsprekend dat de versnelling van de reële arbeidskostenstijging de economische veroudering in de tweede helft van de jaren zestig gaat bepalen 9).

De kapitaalcoëfficiënt

Bij de bespreking van dit punt maken wij onderscheid tussen de periode 1948-1958 en de periode 1959-1973. Uit de laatstgenoemde periode kiezen De Klerk, Van der Laan en Thio de jaren 1959, 1970 en 1973 waarvoor zij de verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en gerealiseerde productie berekenen. Zij komen volgens de berekeningsmethode in voetnoot 12 van hun artikel uit op 1,5 resp. 1,56 en 1,62, en stellen op grond daarvan vast dat de kapitaalcoëfficiënt in de periode 1959-1973 licht stijgt.

Als wij deze wijze van benadering even accepteren dan is de berekeningsmethode van voetnoot 12 bijna goed. De Klerk, Van der Laan en Thio vergeten evenwel de productie te corrigeren voor het effect van de arbeidstijdverkorting na 1959. Doen we dat wel en herhalen we de berekening van voetnoot 12 dan is de verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en productie in de genoemde jaren 1,517 resp. 1,447 10) en 1,452. Wij zouden op grond hiervan tot enige daling van de kapitaalcoëfficiënt besluiten!

Dat doen we *niet*, omdat we anders productiecapaciteit en gerealiseerde productie zonder meer aan elkaar gelijkstellen. Fluctuaties in de bezettingsgraad zouden dan suggereren dat de kapitaalcoëfficiënt verandert. Dat kan niet de bedoeling zijn. Wel gaat het erom eventuele systematische tendenties — constant of geleidelijk veranderend — vast te stellen.

Wij hebben daartoe jaar voor jaar de verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en productie (gecorrigeerd voor het effect van arbeidstijdverkorting) bepaald. In figuur 2 zijn deze cijfers voor de periode 1948-1973 in beeld gebracht. Het niveau van de kapitaalcoëfficiënt, dat voor de modelberekeningen over de periode 1959-1973 is aangehouden, is ook in die figuur weergegeven. Het is gelijkgesteld aan de verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en productie in 1970, omdat we voor dat jaar volledige bezetting waarschijnlijk achten. Dat het constant is verondersteld spreekt welhaast voor zich zelf. Het zou vooralsnog pretentius zijn achter de fluctuaties in de verhouding tussen kapitaalgoederenvoorraad en productie in de jaren 1959-1973 meer te zoeken dan variaties in de bezettingsgraad.

Dat is heel anders voor de jaren 1948-1958, zoals figuur 2 laat zien. Dit is de grote bron van frustratie voor De Klerk, Van der Laan en Thio. Zij dichten ons *deze* frustratie ook toe. Ten onrechte zoals in onze inleiding is aangetoond. Onze moeilijkheid betrof toen hooguit de interpretatie van een

stijgende kapitaalcoëfficiënt (in de context van een jaargangenmodel met vaste coëfficiënten) als kapitaalgebruikende technische *achteruitgang*. Er is echter een alternatief dat ook in onze studie vluchtig is geopperd 11). Er kan in dit verband bijv. worden gewezen op relatief sterke verschuivingen in het sectorale patroon van onze economie. Resulteren deze verschuivingen en andere factoren in een trendmatige stijging van de macro-kapitaalcoëfficiënt (bijv. overeenkomstig de „handgetrokken” trend in figuur 2) dan is voor zo'n ontwikkeling ook een macro jaargangenmodel te construeren. Formeel verschilt dat weinig van het door ons gepresenteerde model voor de jaren 1959-1973. Het ziet er als volgt uit 12).

Voor de productiecapaciteit

$$Y^T_{(t)} = \frac{1}{K_0(1+\lambda)^t} h_{(t)} \sum_{\tau=V}^t \delta_1 \Omega_{(t-\tau)} i_{(t,\tau)}$$

en voor de arbeidsplaatsen op deze capaciteit.

$$a^T_{(t)} = \frac{1}{K_0(1+\lambda)^t} \frac{1}{\phi} h_{(t)} \sum_{\tau=V}^t \frac{\delta_1 - \delta_2}{\tau} \Omega_{(t-\tau)} \frac{i_{(t,\tau)}}{(1+\mu)^\tau}$$

waarin:

- Y^T = productiecapaciteit;
- a^T = arbeidsplaatsen;
- h = arbeidstijd;
- i = (bruto-)investeringen;
- K_0 = kapitaalcoëfficiënt in 1948;
- δ_1 = elasticiteit van de productiecapaciteit t.o.v. de benuttingstijd van kapitaalgoederen;
- δ_2 = elasticiteit van de productie t.o.v. de arbeidstijd van de factor arbeid;
- ϕ = arbeidsproductiviteit op de jaargang van 1948;
- Ω = technische overlevingsfracties van kapitaalgoederen;
- μ = arbeidsbesparende technische vooruitgang geïncorporeerd in investeringen;
- λ = trendmatige verandering van de kapitaalcoëfficiënt;
- t = lopende datering (1948 = 0);
- τ = datering van de jaargang kapitaalgoederen (1948 = 0);
- V = bouwjaar van de oudste nog in gebruik zijnde jaargang.

Dit stelsel verschilt alleen van het voor de jaren 1959-1973 gehanteerde model door de introductie van de trend. De term $(1+\lambda)^t$, kan analytisch het best worden omschreven als „kapitaalgebruikende (en dus arbeidsbesparende) technische vooruitgang” 13).

Beklemtoond zij dat daarmee aan het fenomeen van de stijgende kapitaalcoëfficiënt uitsluitend technisch recht is ge-

9) Het betoog van De Klerk, Van der Laan en Thio volgend op conclusie c is verder niet ter zake doende. Bovendien worden bij dat betoog twee fouten gemaakt. De eerste is een denkfout. De vergelijking tussen het verloop van de *gemiddelde* arbeidsproductiviteit en dat van de reële arbeidskosten is bij afwezigheid van „steady-state-groei” niet informatief voor de werking van het model. Wel is deze informatief bijv. voor wat er met de arbeidsinkomensquote als resultante gebeurt. De tweede fout is een rekenfout of berust op een verkeerd gebruik van cijfers. De jaarlijkse reële arbeidskostenstijging in de verwerkende industrie gedurende de jaren zestig is niet 6% (dat is het cijfer voor de *totale* bedrijvensector) maar 7,5%. Het verschil met het overeenkomstige cijfer voor de arbeidsproductiviteit is dus bijna 2% per jaar!

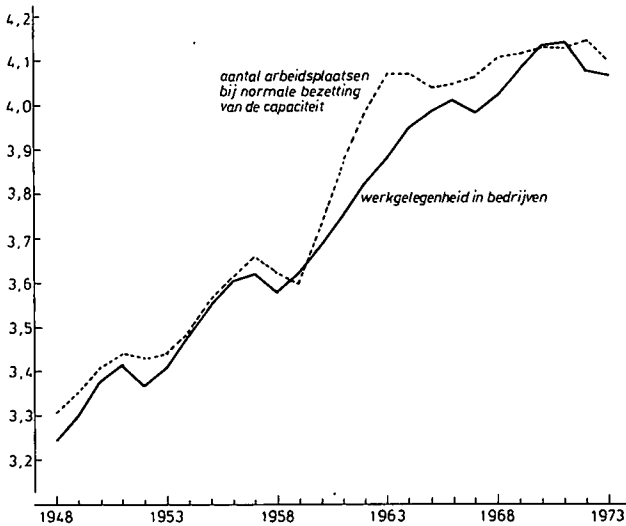
10) Dit is de waarde van de kapitaalcoëfficiënt uit onze studie. Zie Den Hartog en Tjan, op.cit., blz. 16.

11) Den Hartog en Tjan, op.cit., blz. 15.

12) Wij verwaarlozen eenvoudshalve de complementariteitsfactoren Y_1 en Y_2 . Vgl. Den Hartog en Tjan, op.cit., blz. 4.

13) Zie bijv. Brown, op.cit., blz. 20.

Figuur 3. Berekend aantal arbeidsplaatsen bij normale bezetting van de capaciteit en gerealiseerde werkgelegenheid in bedrijven (mln. manjaren)

daan; verklaard is het niet. Maar dit laatste geldt ook voor de arbeidsbesparende technische vooruitgang μ geïncorporeerd in de investeringen. Verklaring van de stijgende kapitaalcoëfficiënt zou bijv. disaggregatie van het model naar sectoren vragen. Dat voert nu te ver.

Technisch geeft de stijgende kapitaalcoëfficiënt dus weinig problemen. Het model kan nu met de trend getekend in figuur 2 worden berekend. De uitkomsten van die berekening zijn, wat betreft de arbeidsplaatsen, weergegeven in figuur 3. Daar is tevens een vergelijking getroffen — en niet meer dan dat — met de gerealiseerde werkgelegenheid. De figuur spreekt voor zich zelf.

Het blijkt dus dat de exercities van De Klerk, Van der Laan en Thio onder punt 2 van de paragraaf „Onjuiste veronderstellingen” irrelevant zijn, omdat zij geen rekening houden kapitaalgebruikende/arbeidsbesparende technische vooruitgang.

Afgezien daarvan is de toepassing van het model met een constante kapitaalcoëfficiënt over de periode 1948-1958 ook feitelijk onjuist. Er wordt voortdurend gesteld dat „een zeer omvangrijke onderschatting van de arbeidsproductiviteitsstijging” plaatsvindt. Dit berust eenvoudig op een fout. Ongeacht de waarde van de kapitaalcoëfficiënt — constant of veranderend — genereert het model altijd dezelfde productiviteitsontwikkeling. Dit is gemakkelijk in te zien, indien het quotiënt van beide hiervoor gegeven relaties wordt bepaald. Voor de periode 1948-1959 geeft het model een groei van de arbeidsproductiviteit met 3,3% per jaar. De gerealiseerde arbeidsproductiviteitsstijging beliep 3,5% per jaar. Gecumuleerd bedraagt de onderschatting van deze groei dus 2,2% in 11 jaar. Dat is niet omvangrijk te noemen.

De fout berust vermoedelijk op een vergelijking van de berekende arbeidsplaatsenontwikkeling met de gerealiseerde productiegroei. Dat is *niet* de groei van de arbeidsproductiviteit die het model genereert, want die resulteert uit een vergelijking van berekende productiecapaciteit met berekende arbeidsplaatsen. De Klerk, Van der Laan en Thio halen ook in dit verband begrippen en-gegevens door elkaar.

Merkwaardig is ook dat de toepassing van het model met de constante kapitaalcoëfficiënt voor de periode 1948-1959 hen ertoe brengt te concluderen, dat de creatie van arbeidsplaatsen door nieuwe investeringen in die periode te hoog zou zijn (vgl. ook hun conclusie 5 aan het slot van hun artikel). Als dat zo is dan moet dat ook in de periode na 1959 zo zijn.

De kapitaalcoëfficiënt is immers constant. Daarover wordt echter door De Klerk, Van der Laan en Thio met geen woord gerept. Klaarblijkelijk omdat zij de (netto) mutatie van het aantal arbeidsplaatsen na 1968 toch acceptabel vinden. Dat is eigenaardig. Is die netto mutatie dan het saldo van een te hoog berekende afstoot en een juist berekende (bruto) creatie van arbeidsplaatsen door nieuwe investeringen? Bij een en dezelfde kapitaalcoëfficiënt is dit inconsequent.

Gezien het voorgaande zien wij af van commentaar op de paragraaf over „De ontwikkeling in de jaren zestig”. Het betoog daar hangt namelijk nauw samen met de foutieve toepassing van het model op de periode 1948-1959 en de daaraan verbonden conclusies.

De rendementsontwikkeling

Hetgeen De Klerk, Van der Laan en Thio in dit verband te berde brengen spitst zich toe op het verband tussen „marginaal” rendement — het rendement op de nieuwste jaargang — en gemiddeld rendement op de gehele kapitaalgoederen-voorraad.

Zij komen tot de conclusie dat het gemiddelde rendement alleen maar kan dalen als het rendement op de nieuwste jaargang daalt. Dit berust op een misverstand. Het rendement op de nieuwste jaargang R^N is gedefinieerd als

$$R^N = \frac{\left(\frac{1}{K} i\right) p_Y - a}{i p_i}$$

waarin:

- p_Y = productieprijs;
- l = loonvoet;
- p_i = investeringsprijs;
- a = arbeidsplaatsen op de nieuwste jaargang.

De formule kan worden herleid tot

$$R^N = \frac{1}{K} \left[\frac{p_Y}{p_i} - \frac{l}{\phi(1+\mu)} \frac{1}{p_i} \right]$$

Het rendement op de nieuwste jaargang kan dus veranderen door uiteenlopende wijzigingen in p_Y , l en p_i . De resultante van deze (prijs)veranderingen na 1960 heeft een neerwaartse druk op dit rendement uitgeoefend. Voor de nieuwste jaargang wordt dit effect jaar op jaar bijna gecompenseerd door de technische vooruitgang. Er wordt daarom gesproken van een tamelijk constant rendementsniveau van de nieuwste jaargang. Als dit niveau al iets zou dalen dan komt dat zeker niet door een stijging van de kapitaalcoëfficiënt. Die is vanaf 1959 constant. Maar de oorzaak daarvan is dan dat het effect van de genoemde prijsveranderingen *bijna* wordt gecompenseerd door de arbeidsbesparende technische vooruitgang.

Het *gemiddelde* rendement wordt in het algemeen slechts in beperkte mate beïnvloed door het rendement op de nieuwste jaargang, nl. alleen voor zover nieuwe investeringen plaatsvinden. Het rendement op de „staande” kapitaalgoederen-voorraad, waarvoor géén arbeidsbesparende technische vooruitgang meer optreedt, is volledig bepaald door de ontwikkeling van productieprijzen, loonvoet en investeringsprijs (vervangingswaarde!). De „staande” kapitaalgoederen-voorraad weegt vele malen zwaarder in het gemiddelde rendement dan de nieuwe investeringen. Dat is de reden dat het gemiddelde rendement na 1960 sneller daalt dan het rendement op de nieuwste jaargang.

Met andere woorden, het gemiddelde rendement is niet uitsluitend een functie van het rendement op de nieuwste jaargang zoals De Klerk, Van der Laan en Thio menen, maar tevens een functie van het rendement op de reeds aanwezige kapitaalgoederen-voorraad. De gebruikte term „marginaal rendement” is in dit verband wellicht minder gelukkig.

Nabeschuiving

De hoofdbezwaren van De Klerk, Van der Laan en Thio tegen:

- onze specificatie van de technologische vooruitgang;
- onze berekening van de kapitaalcoëfficiënt en
- de uitspraken over rendementsontwikkeling

zijn in het voorgaande uitvoerig besproken 14). Met dat al staat onze analyse nog overeind. Niet als een volledige en gedetailleerde verklaring, maar als een stylering van de werkelijkheid die een alleszins acceptabele verklaring van de globale tendentie van de werkgelegenheidsontwikkeling geeft 15).

Daar bedoelen wij het volgende mee. De „knik” in de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen rondom 1964 luidt de stagnatie van de netto creatie van arbeidsplaatsen in. Een stagnatie die door de versnelde toeneming van de reële arbeidskosten na 1963 tot nu toe blijft voortduren. Aanvankelijk heeft die stagnatie weinig effect op de (gerealiseerde) werkgelegenheid, omdat het niveau van het aantal beschikbare arbeidsplaatsen nog veel hoger is. Wel begint dan de acute schaarste op de arbeidsmarkt af te nemen. Na 1970 echter wordt de structurele werkgelegenheidsontwikkeling overwegend bepaald door het beschikbare aantal arbeidsplaatsen. Dit neemt niet meer toe of daalt zelfs, terwijl de productiecapaciteit na 1970 nog verder toeneemt. De tot nu toe (1975) aanhoudende daling van de werkgelegenheid in bedrijven is in ieder geval voor een belangrijk deel aan deze door het model beschreven gang van zaken toe te schrijven.

Wij stellen niet dat niets meer aan onze analyse valt te verbeteren of toe te voegen. Integendeel, zo kan bijv. de aanpassingsmethode, beschreven in onze studie, worden verfijnd.

Belangrijker nog lijkt ons een disaggregatie van het jaargangenmodel voor afzonderlijke sectoren van het bedrijfsleven. Dat is niet eenvoudig omdat het statistisch materiaal daarvoor kwalitatief en kwantitatief vaak te kort schiet. Aan beide aspecten wordt gewerkt.

Wij stellen evenmin dat onze analyse de uitsluitende oorzaak ontvouwt van de werkloosheid vandaag de dag. Wel wordt getracht antwoord te geven op vragen zoals:

- waarom neemt de werkgelegenheid na 1971 voortdurend af en hoe verhoudt deze ontwikkeling zich tot die in de periode 1948-1971, waarin nooit zo'n langdurige daling of stagnatie is opgetreden?;
- waarom daalt de marginale arbeidsintensiteit van de productie na het midden der jaren zestig tot ten minste een derde van die in de 15 jaar daarvoor?

Wij menen dat onze analyse dat antwoord geeft.

H. den Hartog
H. S. Tjan

14) Een aantal niet onbelangrijke slordigheden en denkfouten van De Klerk, Van der Laan en Thio is door ons niet besproken. Eerder zijn er in voetnoot 9 twee aangestipt. In dit verband is ook conclusie 2 van onze opposenten illustratief. Daar wordt kritiek geleverd op het begrip reële arbeidskosten, die zich logisch niet verdraagt met het jaargangenmodel (of bijv. met een Cobb-Douglas-productiefunctiemodel!). Verbazingwekkend is verder de ontkenning van het rechtstreekse verband tussen reële arbeidskosten en de arbeidsinkomensquote. Dit verband bestaat per definitie: de arbeidsinkomensquote is namelijk het quotiënt van reële arbeidskosten en arbeidsproductiviteit!

15) Zie ook Den Hartog en Tjan, op.cit., blz. 19.

Europa-bladwijzer

De overeenkomst van Lomé

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Op 28 februari jl. vond te Lomé in Togo de plechtige ondertekening plaats van de associatie-overeenkomst tussen de Europese Gemeenschap en haar lidstaten enerzijds en 46 Afrikaanse, Caraïbische en Pacifische Staten anderzijds 1) (verder ACP-landen te noemen). De overeenkomst was het resultaat van 19 maanden onderhandelen en kan, naast het feit dat het de grootste handelspolitieke operatie tot nu toe vormt, in velerlei opzichten als baanbrekend worden gekenschetst. In deze Europa-bladwijzer zal in het kort worden ingegaan op de voorgeschiedenis en zullen de belangrijkste onderdelen de revue passeren.

Voorgeschiedenis

Tegen het einde van de onderhandelingen, die tenslotte zouden leiden tot de totstandkoming van het EEG-

Verdrag, legde Frankrijk nog een aantal eisen op tafel betreffende de relatie van de EG met de op dat ogenblik nog van haar afhankelijke gebieden buiten Europa. Enerzijds verlangde zij op enigerlei

wijze een schakeling tussen deze gebieden en de EG in verband met de economische en monetaire eenheid, die zij met deze gebieden vormde. Anderzijds wenste zij dat de deswege op haar drukkende ontwikkelingshulpplaatst maar door

1) De landen zijn: De Bahamas, Barbados, Botswana, Boeroendi, Kameroen, Centraal Afrikaanse Republiek, Volksrepubliek Kongo, Ivoorkust, Dahomey, Ethiopië, Fidji-eilanden, Gabon, Gambia, Ghana, Grenada, Guinee, Guinee-Bissau, Equatoriaal Guinee, Guyana, Opper Volta, Jamaica, Kenya, Lesotho, Liberia, Malawi, Madagascar, Mali, Mauritius, Mauretanië, Niger, Nigeria, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalië, Soedan, Swaziland, Tanzania, Tsjaad, Togo, Tonga, Trinidad en Tobago, Oeganda, West-Samoa, Zaïre en Zambia.

haar partners in de EG zou worden gedragen, omdat anders haar concurrentiepositie binnen de EG daardoor zou worden benadeeld. Tegelijkertijd werd ook van Franse zijde, zij het niet aan de onderhandelingstafel, de idee geuit te komen tot wat men noemde „Eurafrique”, een samenwerking tussen twee werelddelen met complementaire economieën. In de discussie die op de Franse verlangens volgde, vond Frankrijk vooral de Bondsrepubliek en Nederland tegenover zich. Zij waren vooral bevreemd voor een verslechtering van hun handelsrelaties, die traditioneel op andere gebieden dan de Franse gericht waren. Bovendien, en dit is een argument dat in de latere discussies steeds weer en steeds sterker terugkomt, voelden zij weinig voor een regionale aanpak van de ontwikkelingshulp 2). Uiteindelijk leidde een en ander echter tot de opnemings van een aantal bepalingen in het EEG-Verdrag (artt. 131-136) die een associatie van deze gebieden voorschreef en de modaliteiten ervoor aangaf. Ruwweg gezegd ging het om een handels- en een ontwikkelingshulpcomponent. Ter uitvoering werd in 1957 nog de z.g. Toepassingsovereenkomst gesloten.

Tijdens de werking van de Toepassingsovereenkomst werd allengs het grootste deel van de geassocieerde landen onafhankelijk. Bij de hernieuwing van deze overeenkomst deed zich dan ook ten aanzien van deze landen het probleem voor op welke basis de associatie zou moeten worden voortgezet: op de oorspronkelijke basis of op basis van het algemene associatie-artikel 238? Een vraag die niet onbelangrijk was, daar een associatie op de oorspronkelijke basis aan de geassocieerden het recht gaf op voortzetting van de associatie en, wat met name belangrijk was, de verlening van ontwikkelingshulp. Op de opgeworpen vraag werd niet expliciet een antwoord gegeven. Met de onafhankelijk geworden landen werd een associatie-overeenkomst afgesloten, die zowel voorzorg in een regeling van de handelsrelatie als in de verlening van ontwikkelingshulp (de conventie van Jaoundé I) zonder de rechtsbasis aan te geven. Hetzelfde gebeurde toen deze hernieuwd werd: de conventie van Jaoundé II. Intussen waren ook met een aantal andere — voormalig Britse — Afrikaanse landen associatie-overeenkomsten gesloten en wel op basis van art. 238 van het EEG-Verdrag. Deze overeenkomsten bevatten overigens slechts de handelscomponent 3).

Tijdens de toetredingsonderhandelingen met Groot-Brittannië kwam vanzelfsprekend ook de positie ter sprake van de onafhankelijke landen van het Britse Gemenebest. Besloten werd deze, voor zover zij een graad van economische ontwikkeling hadden gelijk aan die van de bij de conventie van Jaoundé aangesloten, de keuze te bieden uit een drietal mogelijkheden 4): deelname

aan de per 31 januari 1975 te hernieuwen conventie van Jaoundé (dus met handels- en ontwikkelingshulpcomponent); een associatie op basis van art. 238 EEG-Verdrag (met alleen de handelscomponent) of de sluiting van een gewoon handelsakkoord. Allen kozen voor het Jaoundé-type. De andere Gemenebestlanden met de status van ontwikkelingsland 5) kregen niets concreets aangeboden. Slechts een intentieverklaring viel hen ten deel betreffende de bestudering van de handelsvraagstukken en het zoeken naar oplossingen voor handelsproblemen.

De aanzet voor de onderhandelingen over de hernieuwing van de conventie van Jaoundé werd gegeven tijdens een ministersconferentie op 25 en 26 juli 1973. Aan deze onderhandelingen werd ook deelgenomen door een aantal andere landen en wel op grond van een in 1963 door de Raad gedane en in 1969 herhaalde verklaring om aan landen met een met de bij de conventie van Jaoundé aangesloten vergelijkbare economische en produktiestructuur een vergelijkbare vorm van samenwerking aan te bieden. Enige andere landen maakten hier in een later stadium nog gebruik van, zodat uiteindelijk het getal van 46 te associëren staten werd bereikt. Overigens is de nieuwe associatie-overeenkomst een open overeenkomst in die zin, dat tijdens de rit vergelijkbare landen alsnog kunnen toetreden met toestemming van de Raad van Ministers van de Associatie.

Tijdens de onderhandelingen was het meest opmerkelijk de eensgezindheid van de ACP-landen. Ondanks hun vaak concurrerende belangen was het gelukt niet alleen om hen aan het begin op één noemer te krijgen, maar dit ook gedurende de gehele onderhandelingsperiode zo te houden. Dit heeft hun positie ten opzichte van de Europese Gemeenschap aanzienlijk versterkt en men mag eraan twifelen of zonder dit eensgezind optreden dezelfde belangrijke wijzigingen in vergelijking met de conventies van Jaoundé tot stand zouden zijn gekomen.

De overeenkomst van Lomé

De handelsregeling

De z.g. „reverse preferences” zijn afgeschaft. De produkten van de ACP-landen hebben vrij toegang tot de Gemeenschap, zonder dat daar een soortgelijke regeling voor de produkten uit de Gemeenschap tegenover staat. Zulks „gelet op de huidige eisen van de ontwikkeling van de ACP-landen” (art. 7). De ACP-landen hebben slechts de verplichting op de Gemeenschap een behandeling toe te passen, die niet minder gunstig is dan de regeling van de meest begunstigde natie. Deze verplichting bestaat evenwel weer niet indien de meest begunstigde natie een ander ACP-land of ontwikkelingsland is.

Landbouwprodukten echter, die in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid aan andere restricties dan douanerechten zijn onderworpen, vallen er buiten. Ten aanzien van deze heeft de Gemeenschap evenwel de verplichting op zich genomen om in het algemeen een regeling te waarborgen die gunstiger is dan de algemene regeling die van toepassing is op dezelfde produkten van oorsprong uit derde landen waarvoor de clausule van de meest begunstigde natie geldt (art. 2, lid 2 sub a). De omvang van deze restrictie is gering. Ongeveer 6% van de export van landbouwprodukten van de ACP-landen wordt er door getroffen.

Voor enkele landbouwprodukten zijn aparte bepalingen opgenomen: suiker, bananen en rum. Wat de suiker betreft (art. 24 en Protocol nr. 3) heeft de Gemeenschap de verplichting op zich genomen voor onbepaalde tijd 1.275.000 ton per jaar rietsuiker af te nemen van een aantal met naam en quatum genoemde landen. In beginsel zijn deze landen overigens verplicht het quatum te leveren. Een voorziening van deze aard was onder meer noodzakelijk in verband met het aflopen van de Commonwealth Sugar Agreement op 28 februari 1975. De suiker wordt vrij op de markt gebracht, maar zal zo nodig tegen de geldende garantieprijs uit de markt worden genomen.

De oorspronpreging heeft ook wijzigingen ondergaan. Voor de vaststelling van de oorsprong van een produkt worden de ACP-landen beschouwd als één gebied. Afgezien nog van de vereenvoudiging van de administratieve procedures, beoogt de regeling de samenwerking tussen de ACP-landen te bevorderen en te intensiveren.

Stabilisatie van de exportopbrengsten

Dit is een van de belangrijkste nieuwigheden van de overeenkomst. Het betreft hier de stabilisatie van de exportopbrengsten van een twaalfal groepen basisprodukten 6) (grondnotenprodukten, cacaoprodukten, koffieprodukten, katoen, kokosnoten, palm, palmmoten en palmpitten, en houtprodukten, huiden, vellen en leder, verse bananen, thee, ruwe sisal en, heel opmerkelijk, ijzererts). Op de hiervoor beschikbaar ge-

2) Zie hierover uitgebreid: G. van Benthem van den Bergh, *De Associatie van de Afrikaanse staten met de EEG*.

3) Nigeria (nooit in werking getreden); Kenya, Oeganda en Tanzania (de z.g. Conventie van Arusha).

4) Zie Bijlage VI van het Toetredingsverdrag en het daaraan gehechte Protocol nr. 22.

5) Zie de Gemeenschappelijke Verklaring van intentie betreffende de ontwikkeling van de handelsbetrekkingen met Ceylon, India, Maleisië, Pakistan en Singapore, toegevoegd aan het Toetredingsverdrag.

6) Op zijn vroegst 12 maanden na de inwerkingtreding van de overeenkomst kan besloten worden tot opnemings van andere produkten die hiervoor in aanmerking komen.

stelde gelden (375 mln. RE 7) over vijf jaar) kan een beroep worden gedaan, indien de opbrengst van één van de bovengenoemde basisproducten voor een ACP-land in het voorafgaande jaar ten minste 7,5% uitmaakte van zijn exportopbrengsten (voor sisal is dit 5%) en de opbrengst ervan daalt met ten minste 7,5% beneden het gemiddelde niveau van de exportopbrengsten van de voorafgaande vier jaar (het referentieniveau). Voor het grootste deel van de ACP-landen (34) gelden lagere drempels nl. 2,5%. Het gaat hier om de minst ontwikkelde, niet aan zee grenzende of insulaire landen. De te verlenen steun wordt bepaald door het verschil tussen het referentieniveau en de werkelijke opbrengsten.

Het is overigens de bedoeling dat de ACP-landen zelf bijdragen tot de instandhouding van de voor dit doel beschikbaar gestelde middelen. In beginsel moeten dan ook de in dit kader toegekende bedragen worden teruggestort, zodra en in de mate waarin de ontwikkeling van de exportopbrengsten dit toelaat. Niet tot terugbetaling zijn verplicht de 24 minst ontwikkelde landen. Aan de andere landen kunnen de schulden worden kwijtgescholden, indien hun situatie daartoe aanleiding geeft.

Industriële samenwerking

De met deze samenwerking nagestreefde doeleinden zijn o.a.: de bevordering van de ontwikkeling en de diversificatie van de industrie in de ACP-landen, het bijdragen tot een betere verdeling van de industrie binnen deze landen en tussen deze landen onderling, vergemakelijking van de overdracht van technologie, bevordering van de afzet van industrieproducten en stimulering van deelname aan de industriële ontwikkeling van deze landen door onderdanen van die landen en het bedrijfsleven van de Gemeenschap. Bij deze samenwerking vormen de ontwikkelingsplannen van de ACP-landen het uitgangspunt. Sterker dan voorheen ligt de nadruk op de industrialisatie van de geassocieerde landen. Om hetgeen nagestreefd wordt ook te verwezenlijken voorziet de overeenkomst in de oprichting van een *Comité voor industriële samenwerking*, dat toezicht houdt, problemen bestudeert en oplossing voorstelt, alsook in de oprichting van een *Centrum voor industriële ontwikkeling*. Financieel gezien moet tot de realisatie bijdragen de ter beschikking gestelde financiële hulp ten bedrage van 3.390 mln. RE. Het Europees Ontwikkelingsfonds (EOF) fourneert hiervan 3.000 mln. RE (hiervan is overigens 375 mln. RE bestemd

voor de stabilisatie van de exportopbrengsten), waarvan 1/3 als gift en de rest als soft loan. Daarnaast kan nog de Europese Investeringsbank (EIB) tot 390 mln. RE leningen verschaffen tegen een rente van 5 tot 8% (hieraan is overigens meestal een rentesubsidie verbonden van 3%).

Financiële en technische samenwerking

In het voorgaande is de omvang van de financiële hulp al ter sprake gekomen. Daarnaast kan nog het volgende worden opgemerkt. Om de regionale en interregionale samenwerking te stimuleren is een bedrag van ongeveer 10% van het totaal van de financiële middelen hiertoe beschikbaar gesteld.

Evenals onder de conventies van Jaoendé zijn ook nu weer gelden gereserveerd voor een z.g. Noodfonds. De eerste toewijzing bedraagt 50 mln. RE. Maximaal kan hiervoor 150 mln. RE beschikbaar worden gesteld. Betalingen uit dit fonds kunnen worden gedaan indien zich ernstige moeilijkheden voordoen ten gevolge van natuurrampen of vergelijkbare omstandigheden. Ten tijde van de conventies van Jaoendé werden uit dit Fonds ook betalingen gedaan om de gevolgen van sterk teruglopende exportopbrengsten door dalingen van de wereldmarktprijzen op te vangen. Deze situaties worden nu dus door het exportstabilisatiefonds opgevangen, met dien verstande dat de beperking naar oorzaak (daling van de prijzen op de wereldmarkt) ontbreekt.

Instellingen en inwerkingtreding

De instellingen die met het beheer van de overeenkomst zijn belast, zijn dezelfde als onder de conventies van Jaoendé. Er is een raad van ministers, die bestaat uit de leden van de Raad der EG, leden van de Europese Commissie en een lid uit de regering van elk ACP-land. Deze raad van ministers kan bevoegdheden delegeren aan een comité van ambassadeurs. Verder is er een parlement met raadgevende bevoegdheden bestaande uit leden van het Europees Parlement en leden door de ACP-landen aangewezen.

De inwerkingtreding van de overeenkomst, die voor vijf jaar is aangegaan, zal nog wel even op zich laten wachten in verband met de onderscheiden ratificatieprocedures. Voor de tussentijd gelden de volgende overgangsmaatregelen. De bestaande associatie-overeenkomsten (Jaoendé II en Arusha) blijven nog tijdelijk van kracht, vanaf 1 juli passen zowel de Gemeenschap als de ACP-landen autonoom de handelsregeling van de overeenkomst toe. De bepalingen betref-

fende de suiker worden vanaf 28 februari toegepast wegens het dan aflopen van de suikerovereenkomst van het Gemebest 8).

Conclusie

De overeenkomst van Lomé is in veel opzichten van belang. Het meest opmerkelijk is wel dat de term „associatie” is verdwenen. Er wordt steeds van de „ACP-EG-Overeenkomst” gesproken. Kennelijk kleeft aan de term „associatie” voor de deelnemende ontwikkelingslanden een koloniaal bijmaakje. De belangrijkste steen des aanstoots, nl. de zogenaamde omgekeerde preferenties, uit de vroegere associaties ontbreekt in de nieuwe conventie. Een belangrijke verbetering vormt voorts het mechanisme ter stabilisering van de exportopbrengsten. Mede hierdoor kan deze overeenkomst model staan voor de wijze waarop ontwikkelingsamenwerking wordt opgezet.

Deze verbetering van de overeenkomst neemt toch het bezwaar niet weg, dat de overeenkomst een voortzetting van regionaal georganiseerde ontwikkelingsamenwerking betekent. Weliswaar is de kring van deelnemende ontwikkelingslanden aanzienlijk uitgebreid, maar men hoeft maar aan landen als India en Pakistan te denken om te beseffen dat deze overeenkomst een mondiale benadering van het ontwikkelingsprobleem in de weg staat. De helft van de ontwikkelingslanden mag dan partij zijn bij de overeenkomst, in deze landen woont nog altijd minder dan vijftien procent van de totale bevolking van de derde wereld.

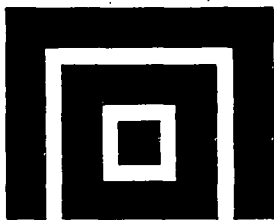
Het resultaat van de onderhandelingen, dat zoals gezegd veel verder gaat dan in de vorige associaties het geval was, is bepaald doordat de ACP-landen van het begin der onderhandeling een gezamenlijk standpunt hebben ingenomen. Ze zijn op één lijn gaan staan en hebben dit volgehouden. Dit mag misschien wel als het belangrijkste lichtpunt van de nieuwe opzet worden genoemd.

Europa Instituut Leiden

7) De Europese rekeneenheid waarin in de overeenkomst genoemde steunbedragen worden uitgedrukt, is bij Besluit van de Raad van 21 april 1975 vastgesteld. Ze wordt gedefinieerd als het „mandje” van de valuta's der negen ED-lidstaten (*Publikatieblad der Europese Gemeenschappen* van 24 april 1975, nr. L. 104/35).

8) Zie Suppl. Bull. EG 1975 no. 2, pt. 2325.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Armoede en inkomensongelijkheid in minder ontwikkelde landen

DRS. H. H. DE HAAN

De laatste jaren valt er een sterke opleving waar te nemen in de belangstelling voor vraagstukken van armoede en inkomensongelijkheid in de arme landen. De relatief geringe aandacht voor deze problematiek in het verleden vloeide voort uit het geloof dat een snelle groei van het nationale inkomen per hoofd het beste middel was voor een verbetering van de levensomstandigheden van de armste bevolkingsgroepen. Sinds enkele jaren is echter duidelijk geworden dat de laagste inkomensgroepen in diverse landen nauwelijks of onvoldoende hebben geprofiteerd van de stijging in de materiële welvaart ondanks een soms snelle groei van het nationale inkomen per hoofd. Dit gegeven, dat voor verscheidene ontwikkelingsdeskundigen een schok betekende en daardoor aanleiding gaf tot menig mea culpa, heeft een zekere hausse veroorzaakt in publikaties over inkomensongelijkheid. Het doel van deze kroniek is in kort bestek de belangrijkste resultaten weer te geven van recent onderzoek op dit tot voor kort nog maagdelijk gebied van de ontwikkelingseconomie. Eerst geven we een aantal kwantitatieve gegevens over inkomensongelijkheid in allerlei landen. Vervolgens bespreken we enige onderzoeken naar de determinanten van inkomensongelijkheid, waarbij het verband tussen economische groei en inkomensverdeling bijzondere aandacht krijgt. Tot slot geven we aan hoe doelstellingen voor een minder ongelijke verdeling in het kader van de ontwikkelingspolitiek kunnen worden geformuleerd en met welke middelen deze doeleinden zijn te verwezenlijken.

De omvang van armoede en inkomensongelijkheid

In tabel 1 zijn voor een aantal niet-communistische ontwikkelingslanden de aandelen in het nationale inkomen vermeld die resp. de armste 40%, de middelste 40% en de rijkste 20% van de gezinshuishoudingen ontvangen. De landen staan gerangschikt op basis van het aandeel van de armste 40% in het nationale inkomen. Tevens is voor ieder land het inkomen per hoofd van de bevolking gegeven, waaruit het inkomen per hoofd voor ieder van de drie groepen gemakkelijk is af te leiden. Weliswaar vallen de tijdstippen van meting van de inkomensverdeling en van dat van het inkomen per hoofd niet samen, maar gezien de meestal geleidelijke veranderingen in de inkomensverdeling, zijn de gevonden waarden bij benadering in het algemeen niet onjuist. Ter vergelijking zijn tevens een aantal meer ontwikkelde landen opgenomen, zowel communistische als niet-communistische.

Uit deze gegevens blijkt duidelijk dat de inkomensongelijkheid in de communistische landen gemiddeld aanzienlijk kleiner is dan die in de niet-communistische landen. Binnen de laatste groep is de ongelijkheid in de ontwikkelingslanden gemiddeld groter dan die in de ontwikkelde landen, zij het dat dit verschil voor de rijkste 20% (45% tegenover 55%) meer in het oog springt dan

dat voor de armste 40% (13% tegenover 16%). Uiteraard zijn deze gegevens niet meer dan ruwe indicaties; niettemin

lijken bovenstaande conclusies wel gerechtvaardigd op grond van de tamelijk grote verschillen.

Tabel 1. Inkomensverdeling (voor aftrek van belastingen) en nationaal inkomen per hoofd in een aantal minder en meer ontwikkelde landen.

Land	Jaar	Aandeel in het nat. ink. in percentages, ontvangen door			Nat. ink. per hoofd in \$ 1971
		0 - 40%	40 - 80%	80 - 100%	
Zuid-Afrika	1965	6,2	35,8	58,0	669
Peru	1971	6,5	33,5	60,0	480
Rhodesië	1968	8,2	22,8	69,0	252
Kenya	1969	10,0	22,0	68,0	136
Brazilië	1970	10,0	28,4	61,5	390
Mexico	1969	10,5	25,5	64,0	645
Ivoorkust	1970	10,8	32,1	57,1	247
Filippijnen	1971	11,6	34,6	53,8	239
Iran	1968	12,5	33,0	54,5	332
Tanzania	1967	13,0	26,0	61,0	89
Chili	1968	13,0	30,2	56,8	744
India	1964	16,0	32,0	52,0	99
Argentinië	1970	16,5	36,1	47,4	1079
Sri Lanka	1969	17,0	37,0	46,0	95
Pakistan	1964	17,5	37,5	45,0	100
Spanje	1965	17,6	36,7	45,7	750
Zuid-Korea	1970	18,0	37,0	45,0	235
Taiwan	1964	20,4	39,5	40,1	241
Frankrijk	1962	9,5	36,8	53,7	1913
Nederland	1967	13,6	37,9	48,5	1990
Zweden	1963	14,0	42,0	44,0	2949
Bondsrepubliek	1964	15,4	31,7	52,9	2144
Engeland	1968	18,8	42,2	39,0	2015
Verenigde Staten	1970	19,7	41,5	38,8	4850
Japan	1963	20,7	39,3	40,0	950
Joegoslavië	1968	18,5	40,0	41,5	529
Polen	1964	23,4	40,6	36,0	850
Hongarije	1969	24,0	42,5	39,0	1140
Bulgarije	1962	26,8	40,0	33,2	530
Tsjechoslowakije	1964	27,6	41,4	31,0	1150

Bron: H. Chenery et alia, *Redistribution with growth*, Londen, 1974, blz. 8 en 9.

Tabel 2. Schatting van het percentage van de bevolking met een inkomen van minder dan \$ 50 of \$ 75 in 1969.

Gebied a)	Nat. ink. per hoofd in \$	Bevolking in mln.	Minder dan \$ 50		Minder dan \$ 75	
			percentage	aantal in mln.	percentage	aantal in mln.
Latijns-Amerika	545	244	10,8	27	17,4	43
Azië (excl. China)	132	872	36,7	320	57,2	500
Afrika	303	84	28,4	24	43,6	37
Totaal	228	1200	30,9	371	48,2	580

a) De gegevens voor deze gebieden zijn gebaseerd op een beperkt aantal landen, waarvan het totaal aantal inwoners te zamen 60% bedraagt van het totaal aantal inwoners van deze werelddelen te zamen.

Bron: H. Chenery et alia, *Redistribution with growth*, Londen, 1974, blz. 12.

Naast de relatieve verdeling van het inkomen is vooral ook van belang het percentage van de bevolking dat onder het bestaansminimum leeft. Tabel 2 geeft een indicatie van zowel het percentage als de absolute omvang van de bevolking in grote delen van Latijns-Amerika, Azië en Afrika met een inkomen van minder dan resp. \$ 50 of \$ 75. Deze laatste bedragen kan men beschouwen als twee arbitraire, maar niet onredelijke grenzen voor het bestaansminimum.

Deze cijfers behoeven geen verdere toelichting. Eén der landen met een zeer hoog gedeelte van de bevolking onder het bestaansminimum is India, waar maar liefst 45% van de bevolking, of wel 240 mln. mensen, zich tevreden moet stellen met een inkomen onder de \$ 50. Voor gegevens over andere landen kan men de in tabel 2 vermelde bron raadplegen.

Analyses en verklaringen van inkomensongelijkheid

Zowel theoretisch als empirisch goed gefundeerde verklaringen voor inkomensongelijkheid in ontwikkelingslanden bestaan (nog) niet. Eén van de eerste en belangrijkste pogingen in deze ongewenste situatie verandering te brengen is gedaan door Adelman en Morris. Op basis van een steekproef van 43 ontwikkelingslanden probeerden zij via een variantie-analyse-methode vast te stellen, welke socio-economische variabelen de meeste samenhang vertoonden met verschillen in inkomensongelijkheid tussen landen. Zij kwamen daarbij tot de conclusie dat de ongelijkheid het grootst is in landen waar een overvloed aan natuurlijke hulpbronnen samenvalt met een sterke concentratie van vermogen in de handen van buitenlanders. De ongelijkheid is kleiner, naarmate de onderwijsvoorzieningen voor een bredere kring toegankelijk zijn, de uitvoer van industrieproducten meer ge-diversificeerd is en het aandeel van de staat in de produktie en investeringen groter is. Deze verbanden zijn slechts samenhangen en mogen dan ook geenszins zonder meer als causale relaties worden beschouwd. Ze hebben meer het

karakter van hypothesen die nader onderzocht dienen te worden.

Daarnaast vonden ze enige, zij het vaak zwakke, aanwijzingen voor de juistheid van de stelling dat de inkomensongelijkheid in de beginfase van het ontwikkelingsproces de neiging heeft toe te nemen om later weer minder te worden. Een dergelijke ontwikkeling was door Kuznets ontdekt met betrekking tot de nu ontwikkelde landen. De groei van het nationale inkomen gaf overigens geen systematisch verband te zien met de mate van inkomensongelijkheid. Wel bleek een samengestelde index, die economische veranderingen op korte termijn weergeeft, een negatieve samenhang met geringere inkomensongelijkheid te vertonen.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de afdeling „Balanced International Growth” van het Nederlands Economisch Instituut.

Een soortgelijk onderzoek is verricht door medewerkers van de Wereldbank, die de resultaten in samenwerking met het Ontwikkelingsinstituut van Sussex in boekvorm heeft gepubliceerd (zie de bron, vermeld in tabel 1 en 2). Op basis van een steekproef van meer dan zestig landen, zowel ontwikkelde als minder ontwikkelde landen trachtten zij met behulp van regressie-analyse vast te stellen met welke verschijnselen de verschillen tussen landen in de aandelen van resp. de armste 40%, de middelste 40% en de rijkste 20% associatie vertonen. Evenals Adelman en Morris vonden zij dat verbetering in de onderwijsvoorzieningen positief correleert met de omvang van het aandeel van de armste 40% en de middelste 40%. Eveneens bleek in hun onderzoek dat de ongelijkheid in de beginfase van het ontwikkelingsproces sterk toeneemt en later weer afneemt. Het aandeel van de laagste 40% daalt sterk totdat het inkomen per hoofd een niveau van ongeveer \$ 400 bereikt, daarna blijft het vrijwel constant en vanaf een niveau van ongeveer \$ 1.200 neemt het weer toe

(de inkomens zijn uitgedrukt in prijzen van 1971).

In tegenstelling tot Adelman en Morris bleek in hun onderzoek een positieve samenhang aanwezig tussen de groei van het nationale inkomen en het aandeel van de armste 40%. Doordat in het onderzoek van de Wereldbank ook meer ontwikkelde, zowel communistische als niet-communistische landen, zijn betrokken, zijn de resultaten van beide onderzoeken niet goed vergelijkbaar. De positieve samenhang tussen groei van het nationale inkomen en een geringe inkomensongelijkheid kan een gevolg zijn van het opnemen van meer ontwikkelde landen, waar een redelijk hoge groei en een relatief groter aandeel van de armste 40% samengaan.

Ook al geven de op cross-sections gebaseerde onderzoeken enige indicatie voor een negatieve samenhang tussen groei van het nationale inkomen en inkomensongelijkheid voor landen met een laag ontwikkelingsniveau, dit betekent uiteraard nog niet dat groei noodzakelijkerwijs moet leiden tot grotere ongelijkheid in dergelijke landen. Uit gegevens voor een dertiental ontwikkelingslanden, waarvoor tijdreeksen bestaan — variërend van vijf tot tien jaar — over de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid blijkt geenszins dat landen met een lager nationaal inkomen per hoofd een toename in de inkomensongelijkheid vertoonden.

De ontwikkeling in Zuid-Korea en Taiwan, alsmede die gedurende de laatste jaren in China en Cuba bewijzen, dat een snelle groei en een redelijke tot zeer geringe ongelijkheid wel degelijk samen kunnen gaan. Vergroting van de ongelijkheid lijkt dan ook eerder het gevolg van een bepaald soort groei-politiek dan van een soort „ijzeren (natuur)wet”, zoals door sommigen wel is gesuggereerd.

Definitieve uitspraken zijn echter pas mogelijk indien over een voldoende lange periode gegevens beschikbaar komen.

Een andere en wellicht zinvollere manier om de relatie tussen groei en ongelijkheid te onderzoeken, is het schatten van het effect van veranderingen in de inkomensongelijkheid op de groei van het nationale inkomen. De laatste jaren zijn voor allerlei ontwikkelingslanden dergelijke schattingen gemaakt 1). Vrijwel alle komen tot de conclusie dat zelfs een grote vermindering van de inkomensongelijkheid nauwelijks of geen effect heeft op de groeivoet van het nationale inkomen. In het algemeen worden de besparingen ten gevolge van inkomensherverdeling lager, maar veel minder dan vroeger werd gedacht; dit negatieve effect wordt echter meestal ge-

1) Zie voor een uitvoerige bespreking van dergelijke studies het recente artikel van W. R. Cline, vermeld in de literatuuropgave.

compenseerd doordat de herverdeling de vraag naar kapitaalintensieve producten en luxe-import enigszins vermindert en daardoor een besparing van kapitaal en deviezen oplevert. Ook dit laatste effect is meestal gering, en waarschijnlijk kleiner dan de voorstanders van herverdeling met het doel de groei te versnellen verwacht hadden.

Gezien de op zo grote schaal bestaande armoede is een snelle vermindering van de ongelijkheid geboden, zelfs al zou dit tot op zekere hoogte ten koste gaan van de groei, hetgeen op grond van de hiervoor vermelde onderzoekresultaten nauwelijks te verwachten valt.

Vermindering van inkomensongelijkheid als doelstelling van ontwikkelingspolitiek

De hoofddoelstelling van de ontwikkelingspolitiek is in het algemeen geformuleerd in termen van groei van het nationale produkt of inkomen. Op deze wijze wordt geen rekening gehouden met de verdeling van het inkomen. Het totale nationale inkomen is natuurlijk opgebouwd uit de inkomens van uiteenlopende groepen van de bevolking, waaronder kleine boeren, landloze arbeiders en kleine zelfstandigen in de stad. Wil men de inkomensaandelen van deze groepen verhogen, dan moet men aan hun inkomens een groter gewicht toekennen dan aan die van de beter betaalden in de samenleving. De hoofddoelstelling van de ontwikkelingspolitiek kan dan worden uitgedrukt in termen van een gewogen gemiddelde van de inkomens van een aantal belangrijke groepen in de maatschappij, waarbij de gewichten groter zijn naarmate de

groepen armer zijn. In het reeds eerdergenoemde onderzoek van de Wereldbank is voor de dertien landen, waarvoor tijdreeksen over inkomensverdeling beschikbaar zijn, nagegaan in hoeverre het toekennen van gewichten de in het verleden waargenomen groeivoet van het nationale inkomen veranderde. Voor vier landen (Panama, Brazilië, Mexico en Venezuela) bleek de ongewogen groeivoet hoger dan de gewogen; het omgekeerde was het geval voor vier andere (Columbia, El Salvador, Sri Lanka en Taiwan) en voor de overige vijf (Zuid-Korea, Filippijnen, Joegoslavië, Peru en India) had weging geen invloed. De gewichten werden gegeven aan de armste 40%, de middelste 40% en de rijkste 20% en wel op twee manieren: de eerste gaf iedere groep hetzelfde gewicht en de tweede gewichten van resp. 0,6, 0,3 en 0,1 voor de genoemde drie groepen.

Aangezien over de effecten van instrumenten voor vermindering van inkomensongelijkheid slechts weinig bekend is, zullen we ons beperken tot een korte opsomming van de belangrijkste middelen. In de eerste plaats zal een herverdeling van vermogen en bezit bijdragen tot vermindering van inkomensongelijkheid. Met name landhervorming is in verscheidene ontwikkelingslanden een voorwaarde voor het reduceren van de ongelijkheid op het platteland. Een effectieve politiek van herverdeling van produktiemiddelen is echter moeilijk denkbaar in landen waar de regering steunt op de bezittende klassen.

In de tweede plaats kan men de progressie van belastingen op inkomen en vermogen vergroten. In vele ontwikkelingslanden is de progressiefactor gering, terwijl ongeveer 60% van de totale be-

lastingopbrengsten uit indirecte belastingen komt. De hogere belastingopbrengst zou voor een deel gebruikt kunnen worden voor de verschaffing van goederen en diensten (vooral onderwijs) aan de lagere inkomensgroepen en voor een ander deel voor produktieve overheidsinvesteringen.

Tenslotte kan men meer indirecte middelen gebruiken, zoals kredietverschaffing aan kleine boeren en middenstanders op gunstiger voorwaarden, vergroten van de produktieve werkgelegenheid, het verlenen van subsidies op eerste levensbehoeften of herziening van het stelsel van indirecte belastingen ten gunste van de arme bevolkingsgroepen.

Welke middelen men ook beschouwt, vrijwel altijd betekent toepassing daarvan een aderlating voor de bezittende klassen. Het succes van een ontwikkelingspolitiek die een vermindering van inkomensongelijkheid tot doel heeft, lijkt daarom vooral afhankelijk van de mate waarin de minder bevoorrechten er in slagen zich effectief te organiseren en door vergroting van hun politieke macht hervormingen af te dwingen.

H. H. de Haan

Gebruikte literatuur

- I. Adelman en C. T. Morris, *Economic growth and social equity in developing countries*, Stanford, 1973.
- H. Chenery et alia, *Redistribution with growth*, Londen, 1974. (Gezamenlijke studie van de Wereldbank en het Ontwikkelingsinstituut van Sussex).
- W. R. Cline, *Distribution and development; A survey of literature*, *Journal of development economics*, februari 1975, blz. 359-400.

W. H. J. Reynaerts: *Het investeringsloon als instrument van bezitsvormingsbeleid*. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1975, 222 blz., f. 34,50.

Prof. W. H. J. Reynaerts is, kort voor zijn benoeming tot hoogleraar, in februari te Tilburg gepromoveerd op een studie over „Het investeringsloon als instrument van bezitsvormingsbeleid”. Er was daar toevalligerwijs een tentoonstelling naar aanleiding van studentenbezettingen enkele jaren eerder. De burcht der katholieke eco-

nomen was toen tot Karl-Marx-universiteit omgedoopt. Dit katholieke extremisme kan men gespiegeld zien in een verschuiving van het katholieke bezitsvormingsdenken, zoals Reynaerts dat vertegenwoordigt. Ging het vroeger om winstdeling en hulp-bij-sparen, Reynaerts treedt in het veld voor het investeringsloon (IL). Dat is een krach-

tens collectieve overeenkomst voor alle werknemers in bedrijf of bedrijfstak vastgesteld en geblokkeerd loondeel, bedoeld voor investeringsfinanciering. Pas na enkele jaren komt het voor betrokkenen vrij beschikbaar in de hoop dat het in de vermogenssfeer blijft. D. B. J. Schouten was al eerder met gewijzigde opvatting in het strijdperk getreden. Werkoorzakelijk is winst- en vermogensopbrengst z.i. niet meer dan een extra cijns, die de consumenten aan de producenten betalen. Doeloorzakelijk dienen die gelden volledig voor uitbreiding en instandhouding van het produktie-apparaat en de werkgelegenheid te worden benut. De kapitaalgoederenvoorraad is een gemeenschapscategorie. Consequentie hiervan zou een soort collectief beheer der produktieve eigendom kunnen zijn. Reynaerts gaat zover niet; de studenten schrikken er, gezien hun naamgeving, niet voor terug.

Het IL is in de jaren vijftig in de BRD uitgevonden door CDU-politici, die bemiddelden tussen veelvragende bonden en weinig biedende werkgevers. Het verschil wilden zij als IL aan de werknemers toekennen, doch in de onderneming laten. Daar kon het, evenals ingehouden winsten, de motor van het „Wirtschaftswunder” aandrijven. Veel succes heeft die bemiddeling toen niet gehad. Reynaerts wekt de indruk al wat er sindsdien over het IL is geschreven te hebben gelezen en in een goed geschreven boekje van ruim 200 blz. te hebben vastgelegd. Hij is — als oud-adviseur van het NKV — evenmin een groei-nihilist als de meeste vakbondsbestuurders. Hij verwacht een reële jaarlijkse groei van de kapitaal-goederenvoorraad (excl. woningen) van 4%, dat is van f. 280 mrd. in 1972 tot f. 800 mrd. rond de eeuwwisseling. Wie zal de eigenaar van die f. 500 mrd. worden? Reynaerts wil ze tot inzet van het IL maken: dit is dan ook nauwelijks een economisch, doch veel meer een sociaal-politiek probleem. In theorie kunnen die miljarden worden gegenereerd als ondernemingswinst en afvloeien naar een kleine groep vermogensbezitters: Reynaerts berekent dat slechts 1,8% van de loontrekkenden boven 40 jaar in aanmerking komt voor het betalen van vermogensbelasting. Ook de overheid kan door het kweken van overschotten het bedrag bijeen brengen, er ondernemingen mee financieren en Nederlands kapitaalgoederenvoorraad stilletjes aan nationaliseren. Bij de 3e weg komen zij ten goede aan de werknemers.

Bij die 3e weg komt het erop neer dat de spaarquote sterk naar een andere sociale categorie wordt verschoven. Reynaerts toont zich ervan bewust, dat daarvoor niet alleen een positieve houding van de werknemers nodig is, doch dat ook de niet-werknemers zich bij de gewijzigde situatie zullen moeten neerleggen. Hij ziet m.i. een aspect van die verschuiving over het hoofd. Hoewel zeker niet waar is, dat alle vermogensopbrengsten worden bespaard, zullen de huidige vermogensbezitters door het opkomen van nieuwe spaarders voor een dilemma worden gesteld: doorgaan met sparen, doch als gevolg van een overaanbod aan spaargelden een laag rendement op de koop toenemen. Dat kan overigens tot een (on)aardige deflatie leiden. Of de opbrengsten voor een groter deel consumeren, waardoor de zichtbare welvaartsverschillen groter worden, met name omdat het consumptieve fonds gelijk blijft en hun extra-verbruik dus ten koste van de nieuwe spaarders of import zou gaan. Kapitaalexport is een andere reële mogelijkheid.

Nu kan men hier weer redeneringen tegenover plaatsen en al met al is het te betreuren dat geen algemeen economisch model bestaat, waarin de ver-

schillende reacties zijn ingebouwd. Reynaerts vermeldt enkele eenvoudige modellen (Kaldor, Pasinetti, Oberhauser), doch die gaan nauwelijks boden de Keynesiaanse grondstellingen uit. Het veel uitgebreidere model van Schouten wordt becommentarieerd. Reynaerts zelf heeft het (als eenzame promovendus) gelaten bij de hoop dat het CPB in het kader van een doelbewuster inkomens- en vermogensbeleid van de overheid zijn krachten hierop zal beproeven. De principiële vraag of zo'n model überhaupt kan worden opgetuigd, wordt daarbij stilzwijgend bevestigend beantwoord.

Reynaerts stelt zich van het IL veel voor, zelfs binnen de perken van de huidige wetgeving. Bij een berekening gaat hij ervan uit, dat alle werknemers met ingang van 1975 een IL van f. 650 ontvangen en dat dat bedrag jaar voor jaar met 5% toeneemt. Dit hangt samen met het spaarloonwetje, dat het maximaal toegelaten spaarloonbedrag aan een loonindex bindt. Ook verwacht hij, dat het IL zo wordt belegd, dat jaarlijks 4% nominale waardevermeerdering ontstaat. Dan zijn er nog enkele minder belangrijke veronderstellingen.

Het individuele werknemersvermogen zou dan aldus groeien:

na 7 jaar	f. 4.910
na 14 jaar	f. 18.500
na 28 jaar	f. 85.000

Voor men zich door deze cijfers laat verblinden moet worden nagegaan hoe hoog de lonen na die jaren zullen zijn. Reynaerts laat dat achterwege. Bij een jaarlijkse stijging met 5% groeit het modale werknemersinkomen van f. 19.500 in 1975 tot f. 39.000 na 14 jaar en f. 78.000 na 28 jaar. In het CBS-spaaronderzoek werden voor 1961 de volgende vermogens per gezin berekend (zie schema):

Inkomensklasse	Aantal werknemersgezinnen	Vermogen per gezin
< f. 6.000	797.000	f. 4.066
f. 6.000 - f. 10.000	767.000	f. 6.008
f. 10.000 - f. 20.000	310.000	f. 19.380
> f. 20.000	30.000	f. 213.853

Als gemiddelde kwam men toen al in de richting van een bezit ter hoogte van het jaarinkomen. Sindsdien lijkt wat dit betreft een vermindering te zijn opgetreden, die binnen 25 jaar met het IL weer meer dan goed kan worden gemaakt. Als totaal IL-werknemersvermogen berekent Reynaerts na 28 jaar f. 400 mrd. Hij vergelijkt dat met de eerdergenoemde f. 800 mrd. In die berekening steekt een fout, dunkt mij. Bij een reële groei van de kapitaal-goederenvoorraad met 4% kan er moeilijk een reële loonsverhoging van 5% optreden, zeker niet bij toenemende

omvang der beroepsbevolking, tenzij men aanneemt dat de kapitaalcoëfficiënt om één of meer redenen gedurig zal dalen. Er moet dus een stuk inflatie zijn, zoals ook tot uiting komt in de nominale waardevermeerdering met 4% der belegde gelden. I.p.v. met f. 800 mrd. zal er dan ook met een (veel?) hoger bedrag moeten worden vergeleken. Ook in dat geval zal de werknemersdeelname in het gegroeide nationale vermogen flink zijn toegenomen. Reynaerts besteedt overigens geen aandacht aan de vraag of de materiële voorwaarden aanwezig zijn voor een langdurige reële groei van de kapitaalgoederenvoorraad en evenmin aan de gevolgen daarvan voor het (menselijk) milieu. Hangt dat samen met zijn geringe lust tot herverdeling van het bestaand vermogen?

Reynaerts meent dat het IL aanvaardbaarder voor werkers en vakbeweging is dan vermogensaanwasdeling. Die is technisch moeilijker, wisselvalliger, omvat niet alle werknemers en is gebaseerd op het sociaal beladen begrip winst. Zulks laat onverlet dat juist grote winsten uitlokken tot hoge looneisen en de daarmee verbonden inflatoire vlekwerking voor minder rendabele bedrijven. Niet voor niets heeft de vakbeweging om die reden begin 1974 om een winstverdelingsregeling gevraagd. Dit aspect laat Reynaerts in zijn afwijzing van de vermogensaanwasdeling buiten beschouwing. Hij meent dat het IL voor meer vakbonden acceptabel is, omdat het behoort tot het van ouds bekende „loon”-gebied. Het blijft echter gaan om individuele vermogensvorming, die ideologisch gemakkelijk met het begrip volkswaardering kan worden zwartgemaakt. Het wezenlijke probleem van het sturen der produktie wordt daarmee natuurlijk niet opgelost. De oplossing daarvan behoeft trouwens ook niet te worden belemmerd door individuele vermogensvorming door werknemers. Reynaerts gaat nauwelijks op deze kwestie in, wat gezien de door hem berekende f. 400 mrd. toch voor de hand had gelegen: zou daaruit mogen worden afgeleid dat hij deze besturing ziet als een zaak, die grotendeels afgescheiden is van de eigendom?

De Nederlandse literatuur is met deze publikatie verrijkt met een uitstekend overzicht van de gehele problematiek. Of de vakbeweging er lering uit zal trekken is een vraag apart. Tot op heden heeft ze er veel over gekibbeld en de vermogensvorming vooral overgelaten aan degenen, die reeds vermogen bezaten.

J. Varkevisser

Blijf bij,

lees ESB!

Dit boek kan worden beschouwd als een overzichtelijke en daarmee verdienstelijke weergave van de ontwikkeling in het wetenschappelijke denken met betrekking tot „financial planning” gedurende het laatste decennium. Gesteld wordt dat deze door „operational researchers” in gang gezette ontwikkeling voor de meeste belanghebbenden te snel is gegaan of wel zelfs onopgemerkt is gebleven. De schrijvers stellen zich dan ook ten doel „to help these accountants to catch up”. Hierbij dient te worden bedacht dat het Engelse begrip „accountant” een ruimer karakter heeft dan hier te lande gebruikelijk is.

Zoals de titel reeds aangeeft, staat de lineaire programmering centraal. Indien uit de „financial planning” een aantal onderwerpen worden geselecteerd, die zich lenen tot het toepassen van een bepaalde techniek i.c. lineaire programmering, ligt het voor de hand dat de aldus ontstane verzameling van onderwerpen nogal onvolledig en daardoor een enigszins onsamenhangende indruk wekt. Zo komen na een inleiding in de lineaire programmering met een daarop aansluitende behandeling van de gevoeligheid van het berekende optimum voor veranderingen in de uitgangsgegevens (sensitivity analysis) de volgende onderwerpen aan de orde:

- investeringsselectie;
- beheersing van bedrijfsactiviteiten conform een ex ante optimaal plan;
- onderlinge verrekenprijzen in gedecentraliseerde organisaties (transfer pricing);
- afschrijvingsvraagstukken;
- allocatie van indirecte kosten.

Wat betreft het onderdeel „investeringsselectie” volgt men een werkwijze die nauwelijks afwijkt van hetgeen hieromtrent welhaast gebruikelijk is in de moderne standaardwerken. Na een kort exposé van de overbekende criteria als interne rentevoet, terugverdiendtijd enz. komt men al snel tot de conclusie dat voor enigszins gecompliceerdere situaties die gekenmerkt worden door onder meer vermogensrantsoenering, onderling afhankelijke projecten, elkaar uitsluitende projecten, alleen de formulering van een lineair programmeringsprobleem tot een acceptabele oplossing kan leiden.

Ten aanzien van het onderdeel beheersing van bedrijfsactiviteiten liggen de zaken iets anders. De in dit onderdeel aan de orde zijnde ideeën van Samuels genieten enige bekendheid, maar zijn nog niet of nauwelijks tot het niveau der leerboeken doorgedrongen. De kern van dit onderdeel bestaat hierin dat de beheersing van bedrijfsactiviteiten gestoeld op een „verschillenanalyse” met betrekking tot

uitsluitend kostencijfers eenzijdig is, daar het denkbaar is dat voor produktiefactoren die een knelpunt vormen niet zozeer de gemaakte kosten, doch de verloren gegane opbrengsten relevant zijn. Deze opbrengsten worden weergegeven door het produkt van het aantal knelpunteneenheden dat verspild is en de schaduwprijs van het desbetreffende knelpunt.

De behandeling van het onderwerp „transfer pricing” voorziet zeker in een behoefte, daar de op dit terrein bestaande „geavanceerde” bevindingen op overzichtelijke wijze worden samengevat. Omdat vele op dit terrein bestaande publikaties een sterk econometrisch karakter hebben, biedt de in het onderhavige boek gevolgde voorbeeldsgewijze behandeling voor wat minder wiskundig geschoolden grote voordelen. De voornaamste conclusie is wel dat ook de lineaire programmering, in het bijzonder de schaduwprijs, niet in staat is om het in het kader van „transfer pricing” gestelde doel te verwezenlijken. Dit doel is te omschrijven als het vinden van die verrekenprijzen die ertoe leiden dat de gedecentraliseerde (zelfstandige) afdelingen in hun streven hun afdelingswinst te maximaleren hiermede tegelijkertijd het belang van de onderneming als geheel dienen. Slechts in uitzonderingsgevallen blijkt de lineaire programmering in staat te zijn de verrekenprijzen te bepalen die alle „afdelingsoptima” doen samenvalen met het optimum voor de onderneming als geheel. De behandeling van het onderwerp afschrijvingsvraagstukken is vrijwel geheel gebaseerd op recente artikelen van Wright en Carsberg. De basisstelling is dat het jaarlijks op een duurzaam produktiemiddel af te schrijven bedrag afhankelijk gesteld moet worden van de bijdrage van het produktiemiddel in het onderhavige jaar tot het ondernemingsresultaat. Het ligt voor de hand deze bijdrage te concretiseren door de schaduwprijs van het produktiemiddel in het onderhavige jaar. Deze schaduwprijs is één van de bijprodukten van een zich over meerdere perioden uitstrekend lineair model.

Wat betreft de allocatie (verbijzondering) van indirecte kosten staat het artikel van Kaplan en Thompson centraal. De hierin voorgestelde allocatiemethodiek biedt niet zozeer een oplossing voor de op dit terrein „traditioneel” bestaande problemen, doch tracht veeleer de indirecte kosten zodanig over de produkten te verdelen dat de relatieve „winst”-gevoelheid van de produkten voordat de allocatie van indirecte kosten heeft plaatsgevonden, door de verdeling van de indirecte kosten niet wordt aangetast.

Ter afsluiting wordt als uitbreiding op het eerste hoofdstuk de „goal program-

mingstechniek” behandeld. Deze techniek is te omschrijven als een vorm van lineaire programmering waarbij getracht wordt tot een uit een oogpunt van een meervoudige doelstelling (bijv. winst en omzet) acceptabele oplossing te komen. Men zou kunnen stellen dat het maximalisatie- (optimalisatie-) streven, dat inherent is aan de lineaire programmering wordt vervangen door een streven naar „satisficing results”.

Als samenvattend oordeel zouden wij kunnen geven dat het boek uit didactisch oogpunt zeker mogelijkheden biedt, met name door het inventariseren van recente ontwikkelingen. Uit een oogpunt van wetenschappelijke originaliteit valt ons oordeel wat minder positief uit, daar de schrijvers zich, wellicht met uitzondering van „transfer pricing”, beperkt hebben tot een vrijwel letterlijke weergave van bestaande bevindingen.

C. van Halem

Patrick McAnally: Economie van de distribuerende handel. Marka 123, Het Spectrum BV, Utrecht/Antwerpen, 1974, 192 blz., f. 8,50.

Vertaling van *The economics of the distributive trades*. De auteur bespreekt de problemen van de detaillist, zoals de concurrentie, het prijsbeleid, de verkoopplanning, het voorraadbeheer, de opslag, het transport, de vestigingsplaats van het winkelbedrijf, het economisch gebruik van de bedrijfsvestiging, de dienstverlening, het personeel en de financiering.

esb

Mededeling

Groeiende bedrijven, waarom eigenlijk?

Op woensdag 4 juni a.s., 14.00 uur, organiseert het Nederlands Instituut voor Marketing (NIMA) een bijeenkomst met als thema: „Groeiende bedrijven, waarom eigenlijk?” Inleiders zijn: Prof. Dr. P. M. E. M. van der Grinten, Drs. L. W. M. Zaayer, Drs. J. H. M. Wilbers, Ing. J. H. Franssen. Vanaf 16.30 uur zal een panel, bestaande uit de inleiders, Drs. L. J. C. Horbach en Drs. G. H. Boosten, over de inleidingen discussiëren. De discussie wordt geleid door Drs. H. J. Seelen.

Plaats: Kasteel Hoensbroek, Hoensbroek. Kosten (incl. diner): f. 30 voor NIMA-leden, f. 45 voor niet-leden. Aanmelden: vóór 28 mei a.s. Kosten vóór 28 mei a.s. overmaken op girorekening 30 16 278 t.n.v. M. Th. Konings, Frieslandstraat 24, Waalwijk onder vermelding van „bijeenkomst NIMA-Zuid dd. 4 juni 1975”. Inlichtingen: Drs. W. H. Neef, secretaris NIMA-Zuid-Nederland, p/a Kamer van Koophandel en Fabrieken, Raadhuisstraat 70, Heerlen.